

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ І ТУРИЗМУ

Осовська Уляна Євгенівна

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Київ, 2024

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В. ДАЛЯ
(повне найменування вищого навчального закладу)

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ
(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ І ТУРИЗМУ
(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: «ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА
ЦЕНТРІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ В ПОСТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ
УКРАЇНИ»

Виконав: здобувач гр.ТУ-20д

Осовська Уляна Євгенівна

Керівник Заваріка Г.М.

_____

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

Київ, 2024

Міністерство освіти і науки України
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
Факультет економіки і управління
Кафедра міжнародної економіки і туризму

Затверджено
 зав. кафедри міжнародної
 економіки і туризму
 д.е.н., проф. Д'яченко Ю.Ю.

«__» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ
 Осовська Уляна Євгенівна

Група ТУ-20д

1. Тема магістерської роботи: **Обґрунтування соціально-економічних умов та центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах України**

Затверджено наказом по університету №32/14.01, від 26.04.2024р.

2. Термін подання студентом завершеної роботи 05.06.2024 р.

3. Консультант по роботі із зазначенням розділів, що їх стосується
 д.геогр.н., проф. Заваріка Г.М.

Розділ	Консультант (прізвище, ініціали)	Підпис. Дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	<u>Заваріка Г.М.</u>		
Розділ 2	<u>Заваріка Г.М.</u>		
Розділ 3	<u>Заваріка Г.М.</u>		

4. Зміст дипломної роботи, перелік питань, що їх належить розробляти:

Теоретичні аспекти щодо соціально-економічних умов та центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах

Аналіз впливу зовнішніх факторів на розвиток туризму в постраждалих регіонах України

Розробка пропозицій та рекомендацій щодо обґрунтування соціально-економічних умов та центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах України

5. Календарний план виконання роботи

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Затвердження та надання теми роботи		
2	Обґрунтування актуальності теми роботи		
3	Робота з бібліографічними джерелами, підготовка матеріалів для написання першого розділу роботи		
4	Надання матеріалів по першому розділу роботи		
5	Збір інформації для написання другого розділу роботи		
6	Надання матеріалів по другому розділу роботи		
7	Підготовка матеріалів та написання третього розділу роботи		
8	Надання матеріалів по третьому розділу роботи		
9	Написання висновків, заключне оформлення роботи та демонстраційних матеріалів		
10	Підготовка доповіді до захисту роботи		

6. Дата видачі завдання « ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи: _____ Заваріка Галина Михайлівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Завдання прийняв до виконання: _____ Осовська Уляна Євгенівна

АНОТАЦІЯ

Осовська У.Є. Обґрунтування соціально-економічних умов та центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах України. – Рукопис.

Бакалаврська робота на здобуття кваліфікаційно–освітнього рівня бакалавра за спеціальністю 242 – Туризм. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України, Київ, 2024.

Визначено теоретичні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах; досліджено значення туризму для економіки постраждалого регіону в період війни; обґрунтовано сутність центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах; досліджено досвід відновлення туристичної галузі після періоду воєнних конфліктів в країнах на Балканському півострові; виявлено фактори впливу на розвиток або занепад туризму в постраждалому регіоні; проведено оцінку потенціалу відновлення туризму на прикладі деяких регіонів України; визначено особливості функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни; визначено напрями відновлення туризму в постраждалих регіонах України з врахуванням різних соціально-економічних умов; окреслено перспективи розвитку туристичних підприємств в постраждалих регіонах України на прикладі Харківщини; розроблено рекомендації щодо відновлення Українського Полісся як значної частини постраждалого регіону.

ANNOTATION

Osovska U.E. Justification of socio-economic conditions and tourism recovery centers in the affected regions of Ukraine. - Manuscript.

Bachelor's thesis for obtaining a qualification-educational bachelor's degree in specialty 242 - Tourism. - Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2024.

The theoretical aspects of tourism recovery in the affected regions are defined; the importance of tourism for the economy of the affected region during the war was investigated; the essence of tourism restoration centers in the affected regions is substantiated; the experience of restoring the tourism industry after the period of military conflicts in the countries of the Balkan Peninsula was studied; factors influencing the development or decline of tourism in the affected region were identified; an assessment of the tourism recovery potential was carried out on the example of some regions of Ukraine; the peculiarities of the functioning of the tourism business of Kharkiv Oblast in the conditions of the war are determined; determined the directions of restoration of tourism in the affected regions of Ukraine, taking into account different socio-economic conditions; prospects for the development of tourist enterprises in the affected regions of Ukraine are outlined, using the example of Kharkiv Oblast; developed recommendations for the restoration of Ukrainian Polissia as a significant part of the affected region.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА ЦЕНТРІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ В ПОСТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ	11
1.1. Теоретичні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах.....	11
1.2. Значення туризму для економіки постраждалого регіону в період війни.....	18
1.3. Сутність центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах.....	24
1.4. Досвід відновлення туристичної галузі після періоду воєнних конфліктів в країнах на Балканському півострові.....	28
Висновки до 1 розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ПОСТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	36
2.1. Фактори впливу на розвиток або занепад туризму в постраждалому регіоні	36
2.2. Оцінка потенціалу відновлення туризму на прикладі деяких регіонів України.....	42
2.3. Визначення особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни.....	51
Висновки до 2 розділу.....	58
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА ЦЕНТРІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ В ПОСТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	61
3.1. Визначення напрямів відновлення туризму в постраждалих регіонах України з врахуванням різних соціально-економічних умов.....	61
3.2. Перспективи розвитку туристичних підприємств в постраждалих регіонах України на прикладі Харківщини.....	64
3.3. Пропозиції щодо відновлення Українського Полісся як значної частини постраждалого регіону	70
Висновки до 3 розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Україна, як і багато інших країн, стикається з необхідністю відновлення та розвитку туристичного сектору в регіонах, які постраждали від війни, конфліктів, економічних криз та природних катастроф. Ці регіони часто мають значний потенціал у сфері туризму, але потребують комплексного підходу для відновлення інфраструктури, підтримки малого бізнесу, залучення інвестицій та підвищення соціальної стабільності.

Розвиток туризму може стати ключовим фактором у соціальному та економічному відновленні постраждалих регіонів, сприяючи збільшенню доходів місцевих жителів, створенню нових робочих місць і підвищенню загального рівня життя. Крім того, туризм може залучати увагу до культурної спадщини та природних ресурсів регіонів, сприяючи збереженню і популяризації унікальних історичних та природних цінностей. Відновлення туризму у цих регіонах може стати важливим елементом відновлення міжнародного і внутрішнього туристичного ринків, сприяючи загальному економічному відновленню країни.

Науковці, що досліджують обґрунтування соціально-економічних умов та центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах України, висвітлюють ключові аспекти впливу конфліктів, природних катастроф та економічних криз на туристичну індустрію. Вони аналізують поточний стан інфраструктури, соціальних умов і економічної активності в уражених регіонах, щоб ідентифікувати виклики і можливості для відновлення туристичного потенціалу. Дослідження спрямовані на розробку стратегій, спрямованих на залучення інвестицій, створення нових робочих місць і підтримку місцевого підприємництва, що є ключовим для економічного оживлення регіонів.

У контексті соціально-економічного відновлення, наукові дослідження також розглядають важливість врегулювання соціальних конфліктів і підтримки місцевих ініціатив у сфері туризму. Вони вивчають взаємозв'язок

між туристичним розвитком і соціальними процесами, спрямованими на підвищення якості життя місцевого населення та зміцнення соціальної кооперації в умовах кризи. Дослідження враховують також екологічні аспекти, оскільки збереження природних ресурсів і культурної спадщини визначають сталість туристичного потенціалу регіонів.

Зокрема, наукові висновки стосуються впливу туризму на місцеве середовище і розробку екологічно чистих туристичних продуктів, що є важливими для забезпечення тривалого розвитку туристичної галузі в уразливих регіонах. Дослідження цього напрямку допомагають розробляти стратегії для відновлення туристичного сектору, що сприяють економічному оживленню, соціальній стабільності і збереженню природних ресурсів в постраждалих регіонах України.

Наукові дослідження щодо обґрунтування соціально-економічних умов та центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах України активно проводять такі вчені, як: Б.Данилишин - відомий своїми дослідженнями у галузі соціально-економічного розвитку та туризму, спрямованими на аналіз інфраструктурних потреб і соціальних викликів в уражених кризовими ситуаціями регіонах. В. Пинзеник - досліджує вплив економічних криз та соціальних конфліктів на туристичну діяльність, розробляє стратегії відновлення та підтримки туристичного потенціалу постраждалих територій. О. Пасхавер - спеціалізується на аналізі економічного відновлення в умовах криз, вивчає можливості розвитку туризму як інструменту для соціально-економічного оживлення регіонів. А. Длігач - вивчає вплив туристичної діяльності на регіональний розвиток і соціальну стабільність, акцентуючи увагу на сталому розвитку та екологічній безпеці в туристичному секторі. І. Бураковський - досліджує взаємозв'язок між економічними процесами і соціальними трансформаціями в контексті відновлення туристичної галузі в постраждалих регіонах. Т. Єфименко - спеціалізується на аналізі екологічних аспектів туризму і розвитку екологічно чистих туристичних маршрутів, що є

важливим для збереження природних ресурсів та привабливості туристичних регіонів.

Ця робота має на меті обґрунтувати важливість розвитку туризму як стратегічного напрямку соціально-економічного відновлення постраждалих регіонів України. Вона висвітлює соціальні та економічні умови, які впливають на успішність відновлення туристичної індустрії, і досліджує потенційні центри відновлення, які можуть стати каталізаторами змін у регіональному розвитку. Робота базується на аналізі сучасних досліджень та практичних досвідів в сфері туризму та регіонального розвитку, а також пропонує конкретні рекомендації для ефективного реалізації стратегій відновлення.

Для досягнення мети були окреслені наступні завдання:

визначити теоретичні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах;

дослідити значення туризму для економіки постраждалого регіону в період війни;

обґрунтувати сутність центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах;

дослідити досвід відновлення туристичної галузі після періоду воєнних конфліктів в країнах на Балканському півострові;

виявити фактори впливу на розвиток або занепад туризму в постраждалому регіоні;

провести оцінку потенціалу відновлення туризму на прикладі деяких регіонів України;

визначити особливості функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни

визначити напрями відновлення туризму в постраждалих регіонах України з врахуванням різних соціально-економічних умов

окреслити перспективи розвитку туристичних підприємств в постраждалих регіонах України на прикладі Харківщини;

розробити рекомендації щодо відновлення Українського Полісся як значної частини постраждалого регіону.

Предметом дослідження є соціально-економічні умови та процеси, що впливають на туристичну діяльність та розвиток в постраждалих регіонах України.

Об'єктом дослідження є інфраструктура туризму, соціально-економічне середовище та розвиток вибраних постраждалих регіонів України.

Інформаційною базою роботи слугували дослідження світових та українських науковців в сфері розвитку туризму, соціально-економічного відновлення постраждалих регіонів України та світу.

Структура і обсяг роботи. Зміст роботи викладено на 87 сторінках основного тексту. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Матеріали дослідження проілюстровано 2 рисунками, 8 таблицями.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА ЦЕНТРІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ В ПОСТТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ

1.1. Теоретичні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах

Відновлення туризму в постраждалих регіонах є складним та багатограним процесом, який вимагає комплексного підходу. Теоретичні аспекти цього процесу включають вивчення економічних, соціальних, екологічних, інституційних, психологічних факторів, які впливають на відновлення туристичної індустрії після кризових подій. Розглянемо основні теоретичні аспекти цього процесу.

Таблиця 1.1

Теоретичні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах:

Аспект	Опис
Економічні	- Розвиток інфраструктури - Привернення інвестицій - Стимулювання підприємництва та розвиток бізнесу
Соціальні	- Соціальні програми реабілітації - Підвищення стресостійкості місцевого населення
Екологічні	- Впровадження принципів сталого розвитку - Збереження природних ресурсів - Підвищення екологічної обізнаності
Інституційні	- Стратегічне планування та управління - Розвиток законодавчої бази - Створення ефективних інституційних механізмів
Психологічні	- Надання психологічної підтримки - Організація соціальних програм реабілітації - Підвищення стресостійкості та створення позитивної атмосфери

Джерело: розроблено автором

Ця таблиця надає короткий огляд кожного аспекту відновлення туризму в постраждалих регіонах, щоб допомогти у його систематизації та розумінні. Розглянемо кожний аспект більш детально.

Відновлення туризму в постраждалих регіонах значною мірою залежить від економічних аспектів, які включають диверсифікацію економіки, залучення інвестицій та фінансування. Диверсифікація економіки є важливим підходом, який дозволяє зменшити залежність регіону від одного виду туризму. Це може включати розвиток різних форм туризму, таких як екотуризм, культурний туризм, агротуризм та інші. Завдяки цьому регіон може стати менш вразливим до зовнішніх факторів та коливань ринку, що підвищує його економічну стійкість.

Залучення інвестицій відіграє ключову роль у відновленні туристичної інфраструктури та об'єктів. Для стимулювання інвесторів можуть бути застосовані різноманітні фінансові інструменти, такі як гранти, субсидії, пільгові кредити та податкові пільги. Приватні інвестиції також можуть бути залучені через партнерства між державою та приватним сектором (Public-Private Partnerships, PPP). Це дозволяє не тільки залучити необхідні фінансові ресурси, але й забезпечити ефективне управління проектами.

Окрім залучення зовнішніх інвестицій, важливо стимулювати місцеві підприємства та малий бізнес. Це може включати підтримку стартапів, створення сприятливих умов для розвитку місцевих підприємців та забезпечення доступу до фінансових ресурсів. Розвиток місцевого бізнесу сприяє створенню робочих місць, підвищенню рівня зайнятості та покращенню економічного становища регіону в цілому.

Фінансування відновлення туризму може також включати міжнародну допомогу та гранти від різних організацій, таких як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку та інші. Ці ресурси можуть бути використані для відновлення інфраструктури, розвитку туристичних об'єктів, а також для підтримки місцевого населення.

Не менш важливим є розвиток маркетингових стратегій для просування туристичних напрямків. Це включає створення привабливого іміджу регіону, проведення рекламних кампаній, участь у міжнародних виставках та форумах, а також співпрацю з туристичними агентствами. Ефективний маркетинг може

допомогти привернути увагу туристів та стимулювати потік відвідувачів до постраждалих регіонів.

Відновлення туризму в постраждалих регіонах включає значні соціальні аспекти, що сприяють залученню місцевого населення, забезпеченню соціальної інтеграції та покращенню якості життя громади. Одним із ключових елементів є залучення громади до процесу відновлення. Це передбачає активне включення місцевого населення у планування та реалізацію туристичних проектів, що допомагає створювати робочі місця, знижувати рівень безробіття та підвищувати рівень доходів.

Створення робочих місць є важливим аспектом, оскільки туризм може стати основним джерелом зайнятості для багатьох людей у регіоні. Це включає роботу у готелях, ресторанах, туристичних агенціях, гідах, а також у місцевих підприємствах, що надають товари та послуги для туристів. Залучення місцевих мешканців до таких робіт не тільки покращує їхнє фінансове становище, але й підвищує рівень їхньої професійної кваліфікації.

Навчання та підвищення кваліфікації є ще одним важливим аспектом соціального відновлення. Для успішного розвитку туризму необхідно забезпечити навчання місцевого населення новим навичкам та знанням. Це може включати професійне навчання у сферах гостинності, мовних курсів, курси з маркетингу та управління, а також навчання у сфері сталого розвитку та збереження довкілля.

Соціальна інтеграція є ще одним ключовим аспектом відновлення туризму. Це включає забезпечення справедливого розподілу вигод від розвитку туризму серед всіх верств населення, включаючи найбільш вразливі групи. Необхідно забезпечити, щоб усі групи населення, включаючи жінок, молодь, літніх людей та меншини, мали доступ до можливостей, створених туризмом. Це може включати підтримку підприємницьких ініціатив серед цих груп, надання мікрокредитів та грантів, а також проведення спеціальних програм навчання.

Також важливим є розвиток соціальної інфраструктури. Це включає будівництво та модернізацію шкіл, лікарень, громадських центрів та інших об'єктів, що сприяють підвищенню якості життя місцевого населення. Розвиток такої інфраструктури не тільки підвищує привабливість регіону для туристів, але й покращує загальні умови життя для місцевих жителів.

Психологічна підтримка та соціальні програми для постраждалих від катастроф також є важливими. Це може включати надання психологічної допомоги, організацію програм соціальної підтримки та реабілітації, що допомагає людям подолати наслідки травмуючих подій та сприяє їхній інтеграції у процес відновлення.

Екологічні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах є критично важливими для забезпечення стійкого розвитку та збереження природного середовища. Вони включають впровадження принципів сталого розвитку, збереження природних ресурсів та підвищення екологічної обізнаності серед туристів та місцевого населення.

Одним із ключових аспектів є впровадження принципів сталого розвитку в туризмі. Це передбачає мінімізацію негативного впливу на довкілля через розробку та реалізацію екологічно чистих практик та технологій. Наприклад, використання відновлюваних джерел енергії, впровадження системи управління відходами, скорочення споживання води та енергії у туристичних об'єктах. Туристичні підприємства повинні приймати заходи для зменшення свого екологічного сліду, що включає також використання екологічно безпечних матеріалів та технологій.

Збереження природних ресурсів є ще одним важливим аспектом. Відновлення туризму повинно включати заходи з охорони та збереження місцевих екосистем, флори та фауни. Це може включати створення та підтримку природоохоронних територій, заповідників, національних парків, а також програм з реабілітації та відновлення постраждалих екосистем. Особлива увага повинна бути приділена уникненню надмірного використання природних ресурсів, таких як вода, земля та лісові масиви.

Підвищення екологічної обізнаності є необхідним для підтримки сталого туризму. Це включає освітні програми для місцевого населення та туристів, спрямовані на підвищення обізнаності щодо важливості збереження довкілля. Програми можуть включати інформаційні кампанії, тренінги, семінари та екскурсії, що знайомлять з екологічними аспектами регіону та методами їхнього захисту. Важливо залучати туристів до діяльності, що сприяє збереженню довкілля, наприклад, до еко-волонтерських програм або заходів зі збирання відходів.

Екологічний менеджмент у туристичному секторі є ще одним важливим аспектом. Це включає розробку та впровадження екологічних стандартів та сертифікаційних систем для туристичних підприємств, що сприяють зниженню негативного впливу на довкілля. Туристичні компанії можуть отримувати екологічні сертифікати за дотримання певних стандартів, що підвищує їхню привабливість для екологічно свідомих туристів.

Розвиток еко-туризму є перспективним напрямком, що сприяє збереженню природного середовища. Еко-туризм передбачає мінімальний вплив на довкілля та сприяє його збереженню через активне залучення туристів до природоохоронних заходів. Це може включати організацію екологічно чистих екскурсій, походів, спостереження за дикою природою, а також участь у природоохоронних проектах.

Стратегічне планування є ключовим елементом відновлення туризму. Це передбачає розробку довгострокових планів розвитку, які включають аналіз поточної ситуації, визначення пріоритетних напрямків розвитку та конкретних заходів для досягнення поставлених цілей. Стратегічні плани повинні враховувати економічні, соціальні, екологічні та культурні аспекти регіону, а також забезпечувати узгодженість дій між різними зацікавленими сторонами.

Ефективне управління є необхідним для реалізації стратегічних планів. Це включає створення спеціалізованих органів або агенцій, відповідальних за координацію та управління процесом відновлення туризму. Такі органи

повинні мати чітко визначені повноваження та ресурси для виконання своїх функцій. Важливо забезпечити прозорість та підзвітність цих органів, а також залучення всіх зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень.

Розвиток законодавчої та нормативної бази є важливим аспектом інституційного забезпечення відновлення туризму. Це включає розробку та впровадження законів та нормативних актів, що підтримують розвиток туризму, захист інтересів туристів та місцевого населення, а також забезпечення стійкого розвитку. Законодавча база повинна регулювати питання землекористування, будівництва, екологічного захисту, безпеки туристів та інших аспектів, що впливають на розвиток туризму.

Створення ефективних інституційних механізмів передбачає розробку та впровадження інструментів для координації та співпраці між різними секторами та рівнями управління. Це може включати міжвідомчі комісії, робочі групи, консультаційні ради, які забезпечують узгодження дій між державними органами, місцевими громадами, приватним сектором та громадськими організаціями. Важливо забезпечити ефективну комунікацію та співпрацю між усіма зацікавленими сторонами для досягнення спільних цілей.

Міжнародна співпраця є ще одним важливим аспектом інституційного забезпечення відновлення туризму. Це включає залучення міжнародних організацій, фінансових інституцій, донорів та партнерів для підтримки процесу відновлення. Міжнародна співпраця може забезпечити доступ до фінансових ресурсів, технічної допомоги, передового досвіду та знань, що сприяє більш ефективному відновленню туризму. Важливо також забезпечити інтеграцію постраждалих регіонів у міжнародні туристичні мережі та маршрути.

Отже, інституційні аспекти відновлення туризму включають стратегічне планування та управління, розвиток законодавчої та нормативної бази, створення ефективних інституційних механізмів та міжнародну співпрацю. Всі ці заходи спрямовані на забезпечення координації зусиль, ефективного управління та стійкого розвитку туризму у постраждалих регіонах.

Психологічні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах є важливими для забезпечення соціального благополуччя місцевого населення, відновлення психологічного здоров'я та створення позитивного іміджу регіону. Вони включають психологічну підтримку постраждалих, організацію соціальних програм реабілітації, підвищення стресостійкості та створення позитивної атмосфери для туристів та місцевих жителів.

Психологічна підтримка постраждалих від катастроф є одним з найважливіших аспектів. Це включає надання професійної допомоги психологів, психотерапевтів та соціальних працівників для людей, які пережили травматичні події. Організація групових та індивідуальних сеансів терапії, консультативних центрів та телефонних ліній підтримки може допомогти людям впоратися з психологічними наслідками травмуючих подій, таких як природні катастрофи, конфлікти чи техногенні аварії.

Організація соціальних програм реабілітації є ще одним важливим аспектом. Це можуть бути різноманітні програми, спрямовані на відновлення соціальних зв'язків та інтеграцію постраждалих у громаду. Такі програми можуть включати культурні та спортивні заходи, навчальні семінари, творчі майстерні, а також програми для дітей та молоді. Важливо забезпечити, щоб ці програми були доступні для всіх верств населення, включаючи найбільш вразливі групи.

Підвищення стресостійкості місцевого населення є необхідним для забезпечення стійкості громади до майбутніх викликів. Це може включати навчання та тренінги з управління стресом, розвиток навичок саморегуляції, а також навчання методам першої психологічної допомоги. Підвищення обізнаності населення щодо механізмів подолання стресу та підтримки психологічного здоров'я може допомогти зменшити рівень тривоги та підвищити загальний рівень благополуччя.

Створення позитивної атмосфери для туристів та місцевих жителів є ще одним важливим аспектом. Відновлення туризму повинно включати заходи зі створення сприятливого та безпечного середовища для відвідувачів. Це може

включати організацію культурних та розважальних заходів, фестивалів, ярмарків, що сприяють позитивному іміджу регіону та залучають туристів. Важливо також забезпечити, щоб місцеві жителі відчували себе залученими до процесу відновлення та могли скористатися можливостями, що надає туризм.

Підвищення екологічної та культурної обізнаності серед туристів та місцевого населення також має позитивний вплив на психологічний стан. Організація екологічних та культурних програм, екскурсій, лекцій та майстер-класів може сприяти зміцненню зв'язку людей з природою та культурною спадщиною регіону, що, у свою чергу, підвищує почуття гордості та задоволення.

Теоретичні аспекти відновлення туризму в постраждалих регіонах охоплюють широкий спектр економічних, соціальних, екологічних та інституційних питань. Успішне відновлення вимагає комплексного підходу, який включає залучення різних стейкхолдерів, забезпечення стійкого розвитку та врахування специфічних умов кожного регіону.

1.2. Значення туризму для економіки постраждалого регіону в період війни

В сучасних умовах Україна знаходиться в центрі уваги світової спільноти, політичної арени та європейського ринку, зважаючи на зміни в політичній, економічній та військовій сферах. Це впливає на економічний розвиток країни та її політику щодо сусідніх і далеких країн, зокрема на розвиток туристичної галузі..

Туристична сфера є важливою складовою економіки кожного регіону України, оскільки вона сприяє значній економічній активності та створює можливості для працевлаштування. До початку повномасштабного вторгнення країни-агресора Україна приваблювала дедалі більше туристів як

з внутрішнього, так і з міжнародних ринків, що сприяло економічному розвитку країни. Туристичний бізнес відіграє важливу роль в економіці України, забезпечуючи близько 7% ВВП країни та понад 1,5 мільйона робочих місць. Ця галузь є значним джерелом надходжень в іноземній валюті, у 2019 році надходження від туризму досягли 5,5 мільярдів доларів.

Постраждали регіони України особливо залежали від туризму і будуть залежати в майбутньому, оскільки ця галузь значно впливає на місцеву економіку та загальний розвиток інфраструктури регіону. Кожен регіон України має багату культурну спадщину, включаючи історичні пам'ятки, природну красу, рекреаційні ресурси та різноманітну національну кухню, що приваблює туристів з усього світу.

Однак війна в Україні серйозно вдарила по індустрії туризму, що призвело до зменшення кількості туристів, втрати робочих місць і зниження економічної активності. Туристична інфраструктура багатьох регіонів України також зазнала руйнувань, що ще більше посилює негативні наслідки конфлікту. Розуміння впливу військового конфлікту на туристичну індустрію в постраждалих регіонах є важливим для розробки стратегій пом'якшення негативних наслідків та підтримки відновлення туристичної галузі.

Значення туристичної індустрії для розвитку економіки країни переосмислюється і змінюється в процесі глобалізації суспільства. Туристична індустрія формує своєрідне середовище, яке розвивається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Зокрема, вплив внутрішніх факторів є значним, особливо в період економічно-політично-військової трансформації держави та світу. Протягом останніх 10 років Україна перебуває в епіцентрі цих змін, що суттєво впливає на розвиток її економіки, зокрема туристичної галузі. Вплив зовнішніх чинників проявляється у дестабілізації безпеки всередині країни, тоді як внутрішні фактори, такі як інвестиційний клімат, інфляція гривні, обмінний курс, економічна криза, соціальні та релігійні конфлікти, також відіграють важливу роль. Отже, розвиток туристичної галузі залежить від реалій країни.

У період війни туристична діяльність не припиняється повністю, а шукає і випробовує нові напрямки, такі як темний та військовий туризм. Якщо раніше ці види туризму в Україні не були дуже розвиненими та популярними, то зараз вони стають досить економічно вигідними та перспективними, оскільки Україна привертає увагу багатьох іноземних відвідувачів.

Проте туристична діяльність під час війни у деяких регіонах країни може бути дуже небезпечною. Важливо вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки туристів.

Основні правила безпеки, яких варто дотримуватись під час подорожі в умовах війни, включають наступні заходи:

1. Збір інформації: Перед поїздкою слід ретельно ознайомитися з поточною ситуацією в регіоні. Використовуйте офіційні джерела новин, урядові сайти та рекомендації міжнародних організацій.
2. Планування маршруту: Уникайте зон активних бойових дій та інших небезпечних територій. Розробіть детальний план маршруту, включаючи можливі альтернативні шляхи.
3. Реєстрація поїздки: Повідомте рідних або друзів про свій маршрут та плани. Зареєструйтесь у посольстві або консульстві своєї країни в регіоні, куди ви подорожуєте.
4. Підготовка документів: Завжди майте при собі документи, що засвідчують особу (паспорт, візи тощо). Зробіть копії документів і зберігайте їх окремо від оригіналів.
5. Зв'язок: Підтримуйте постійний зв'язок з близькими та інформуйте їх про своє місцезнаходження. Переконайтеся, що ваш мобільний телефон заряджений і ви маєте запасні акумулятори або зарядний пристрій.
6. Медична допомога: Знайте місця розташування найближчих медичних закладів. Завжди майте при собі аптечку першої допомоги та необхідні ліки.

7. Вибір житла: Зупиняйтеся в перевірених та безпечних місцях, таких як готелі або будинки з гарною репутацією. Уникайте місць з високим рівнем ризику.

8. Безпека під час руху: Використовуйте офіційні транспортні засоби. Уникайте автостопу та приватних перевізників. Під час подорожі автомобілем завжди використовуйте ремені безпеки.

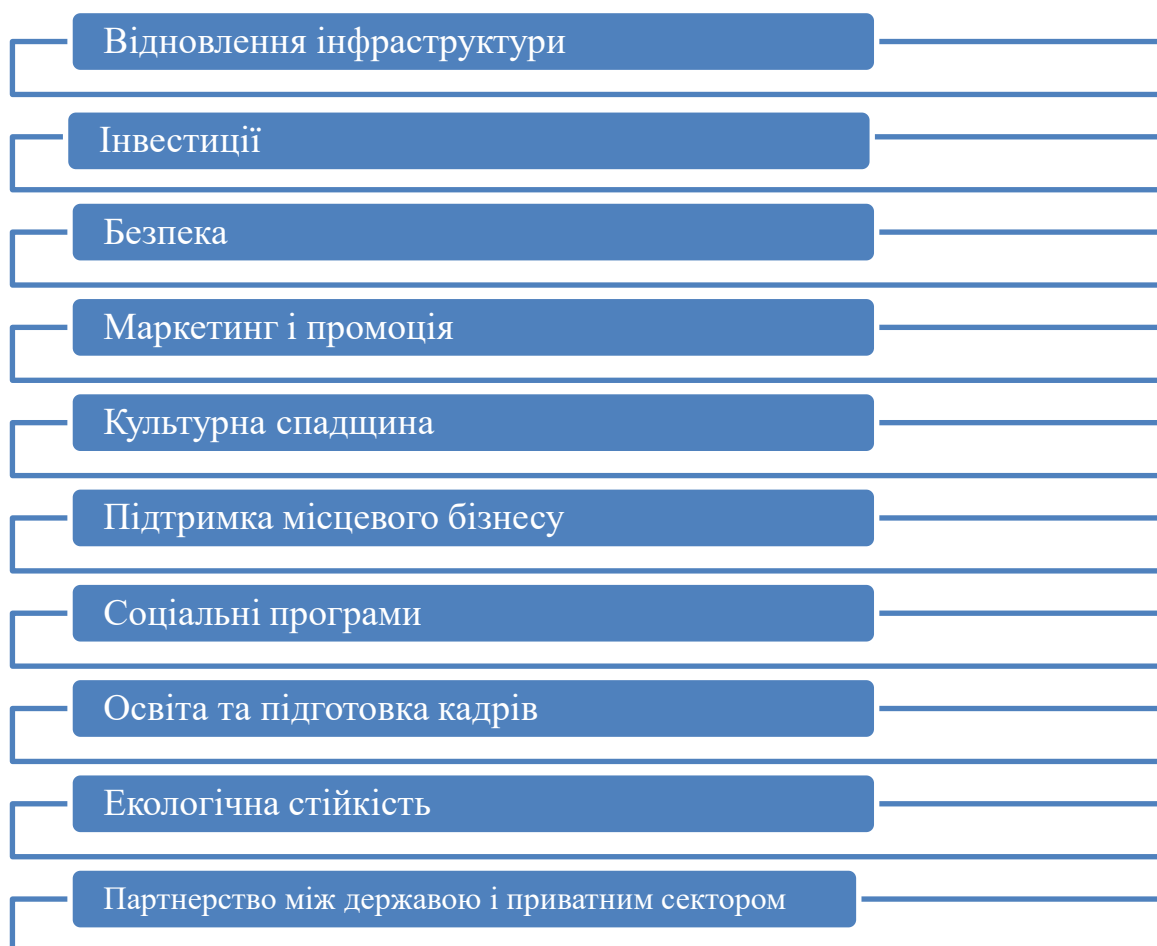
9. Поведінка на місці: Дотримуйтеся місцевих законів та звичаїв. Уникайте участі в політичних та громадських заходах, які можуть бути небезпечними.

10. Підготовка до евакуації: Знайте маршрути евакуації та місця збору на випадок надзвичайних ситуацій. Завжди майте при собі найнеобхідніші речі, щоб швидко залишити небезпечну зону.

Подорож під час воєнного стану може бути ризикованою та складною. Проте, дотримуючись цих правил безпеки, туристи можуть значно підвищити свої шанси залишатися в безпеці та неушкодженими. Важливо досліджувати місця призначення, уникати зон підвищеного ризику, дотримуватись місцевих звичаїв, користуватися надійним транспортом і житлом, а також завжди мати запасний план.

Туристична діяльність в Україні є важливою складовою економіки, особливо в постраждалих регіонах під час війни. Хоча війна негативно впливає на туризм, ця галузь може відіграти вирішальну роль у відновленні економіки регіону.

Ось кілька соціально-економічних чинників, які є важливими для розвитку туризму та економіки в постраждалих регіонах України від війни (рис. 1.1.):

Рис. 1.1. Вплив соціально-економічних чинників на розвиток туризму та економіки в постраждалих регіонах України від війни

Джерело: розроблено автором

Відновлення інфраструктури. Ремонт і модернізація транспортних шляхів, житла, комунальних послуг та інших об'єктів інфраструктури є критично важливими для залучення туристів і розвитку бізнесу.

Інвестиції. Прямі іноземні та внутрішні інвестиції можуть сприяти швидшому відновленню економіки, розвитку нових туристичних об'єктів і підвищенню рівня послуг.

Безпека. Гарантування безпеки туристів та місцевих жителів є основою для розвитку туризму. Встановлення стабільності та відновлення правопорядку сприятиме залученню туристів.

Підтримка місцевого бізнесу. Надання фінансової допомоги та пільг для місцевих підприємців може стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, створюючи нові робочі місця та підвищуючи економічну активність.

Культурна спадщина. Відновлення та збереження історичних пам'яток, музеїв, культурних об'єктів і проведення культурних заходів сприятимуть розвитку культурного туризму.

Освіта та підготовка кадрів. Розвиток навчальних програм і курсів для підготовки кваліфікованих кадрів у туристичній сфері допоможе підвищити якість послуг і збільшити привабливість регіону для туристів.

Маркетинг і промоція. Активна промоція постраждалих регіонів як туристичних напрямків на міжнародному рівні може допомогти привернути увагу іноземних туристів і інвесторів.

Соціальні програми. Впровадження соціальних програм, спрямованих на підтримку місцевого населення, яке постраждало від війни, сприятиме соціальній стабільності та підвищенню рівня життя.

Екологічна стійкість. Відновлення та збереження природних ресурсів і рекреаційних зон сприятиме розвитку екотуризму та забезпеченню довгострокової стійкості регіону.

Партнерство між державою і приватним сектором. Співпраця між урядом і приватними компаніями може забезпечити необхідні ресурси та експертизу для ефективного розвитку туризму.

Ці чинники є ключовими для створення сприятливих умов для відновлення та розвитку туризму в постраждалих регіонах України, що, у свою чергу, сприятиме загальному економічному відновленню.

1.3. Сутність центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах

Центри відновлення туризму в постраждалих регіонах мають ключове значення для стабілізації та розвитку економіки, покращення соціальної інфраструктури та відновлення культурного життя після кризових ситуацій. Їхня сутність полягає в реалізації комплексних заходів, спрямованих на стимулювання туристичної активності та залучення інвестицій, що допомагає підтримати місцеві громади і сприяти загальному відновленню регіону. Розглянемо основні функції центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах(таблиця 1.2):

Таблиця 1.2

Основні функції центрів відновлення туризму в постраждалих регіонах

Функція	Опис
Економічний розвиток	Стимулювання економічного зростання, створення робочих місць, залучення інвестицій, розвиток суміжних галузей економіки.
Соціальна стабільність	Створення нових робочих місць, зменшення рівня безробіття, підвищення рівня життя місцевого населення, зменшення міграції.
Збереження культурної ідентичності	Збереження та популяризація місцевих традицій, історичних пам'яток та культурних об'єктів.
Покращення міжнародного іміджу	Підвищення безпеки та гостинності регіону для туристів, залучення міжнародних інвестицій.
Інфраструктурний розвиток	Реконструкція та модернізація готелів, ресторанів, музеїв, транспортної інфраструктури (дороги, залізниці, аеропорти).
Фінансова підтримка	Надання грантів, пільгових кредитів та інших фінансових інструментів для підтримки місцевого бізнесу.
Маркетинг і промоція	Проведення рекламних кампаній, організація участі у туристичних виставках та форумах для підвищення обізнаності про регіон як туристичний напрямок.
Безпека і комфорт	Забезпечення безпеки туристів через покращення правопорядку, розвиток медичної інфраструктури, створення інформаційних центрів для туристів.
Освіта і підготовка кадрів	Організація навчальних програм і тренінгів для працівників туристичної галузі для підвищення їхньої кваліфікації і професійних навичок.

Джерело: розроблено автором

Однією з основних функцій центрів відновлення туризму є сприяння економічному зростанню. Відновлення туристичної галузі часто призводить

до збільшення попиту на робочу силу в секторах, пов'язаних з туризмом. Це може включати роботу в готелях, ресторанах, транспортних підприємствах, магазинах, туристичних агентствах та інших суміжних галузях. Нові робочі місця надають можливість для заняття місцевого населення, зменшуючи рівень безробіття та збільшуючи доходи в громаді.

Відновлення туристичної діяльності зазвичай приносить з собою інвестиції в регіон. Це може бути інвестування у будівництво нових готелів, ресторанів, розвиток транспортної інфраструктури, створення рекреаційних об'єктів та інші проекти, які сприяють розвитку туризму. Інвестиції зазвичай створюють робочі місця, сприяють росту місцевої економіки та підвищенню рівня життя населення.

Туризм має значний вплив на суміжні галузі економіки, такі як готельний бізнес, ресторанний бізнес, торгівля та транспорт. Збільшення потоку туристів сприяє попиту на послуги цих галузей, що в свою чергу стимулює їхній розвиток і рост. Наприклад, збільшення кількості туристів може призвести до відкриття нових ресторанів та магазинів, покращення якості обслуговування та розширення транспортних маршрутів.

З ростом туристичної діяльності збільшується обсяг податків, які сплачуються до бюджету. Це включає податки з прибутку підприємств, податки на нерухомість, податки на обслуговування та інші податки, які сплачуються як самі туристи, так і підприємства, що обслуговують туристів. Ці надходження можуть бути використані для покращення інфраструктури, соціальних програм та інших потреб громади.

Туризм може бути важливим джерелом доходу для малих та середніх підприємств, таких як сімейні готелі, місцеві магазини та ресторани. Стимулюючи туристичну діяльність, ці підприємства можуть зростати і процвітати, створюючи нові можливості для місцевих підприємців.

Усі ці аспекти разом роблять економічний вплив відновлення туристичної діяльності важливим для сталого розвитку постраждалих регіонів.

Повернення туристів до постраждалих регіонів сприяє соціальній стабільності. Це дозволяє створити нові робочі місця, зменшити рівень безробіття та підвищити рівень життя місцевого населення. Крім того, розвиток туризму сприяє зменшенню міграції населення з постраждалих регіонів, оскільки з'являються нові можливості для заробітку і розвитку на місцевому рівні.

Збереження культурної спадщини та ідентичності регіону є однією з ключових функцій центрів відновлення туризму. Туризм не лише дозволяє зберегти цінні історичні та культурні артефакти для майбутніх поколінь, але й допомагає популяризувати їх серед відвідувачів.

Центри відновлення туризму зазвичай приділяють увагу реставрації та консервації історичних пам'яток, що допомагає зберегти їх для майбутніх поколінь. Це може включати реставрацію старовинних будівель, об'єктів архітектури, фортець, церков та інших культурних пам'яток.

Центри відновлення туризму активно працюють над промоцією та збереженням місцевих традицій. Це може включати проведення традиційних свят, фестивалів, ярмарків, майстер-класів і тематичних екскурсій, що дозволяє туристам поглибитися в аутентичну атмосферу регіону.

Центри відновлення туризму використовують різноманітні маркетингові та просвітницькі заходи для привертання уваги до культурних об'єктів регіону. Це може бути розробка туристичних маршрутів, створення інтерактивних виставок, виготовлення інформаційних буклетів та пам'яток, які допомагають туристам краще ознайомитися з історією та культурою регіону.

Привертаючи увагу туристів до культурних об'єктів та традицій, центри відновлення туризму сприяють не лише збереженню цінностей, але й створенню додаткових джерел доходу для місцевих громад. Відвідувачі, які цікавляться історією та культурою регіону, зазвичай готові підтримати місцеві підприємства, купуючи місцеві товари та послуги.

Отже, центри відновлення туризму відіграють важливу роль у збереженні культурної спадщини та ідентичності регіону, створюючи

сприятливі умови для розвитку туризму та підтримки місцевої культурної спадщини.

Відновлення туризму також сприяє покращенню міжнародного іміджу постраждалих регіонів. Це демонструє, що регіон є безпечним і гостинним для туристів, що в свою чергу сприяє збільшенню туристичних потоків та залученню інвестицій.

Центри відновлення туризму займаються реконструкцією та модернізацією туристичної інфраструктури. Це включає ремонт та відновлення готелів, ресторанів, музеїв, транспортної інфраструктури (дороги, залізниці, аеропорти) та інших об'єктів, необхідних для комфортного перебування туристів.

Центри відновлення туризму також забезпечують фінансову підтримку місцевого бізнесу. Це може включати надання грантів, пільгових кредитів та інших фінансових інструментів, які допомагають малому та середньому бізнесу відновитися і розвиватися.

Для залучення туристів центри відновлення туризму проводять активні рекламні кампанії, організовують участь у туристичних виставках та форумах. Це сприяє підвищенню обізнаності про регіон як туристичний напрямок на внутрішньому та міжнародному рівнях.

Однією з ключових функцій центрів відновлення туризму є забезпечення безпеки туристів. Це включає заходи для покращення правопорядку, розвиток медичної інфраструктури та створення інформаційних центрів, де туристи можуть отримати всю необхідну інформацію про регіон.

Центри відновлення туризму організовують навчальні програми і тренінги для працівників туристичної галузі. Це допомагає підвищити їхню кваліфікацію, професійні навички і забезпечити високий рівень обслуговування туристів.

1.4. Досвід відновлення туристичної галузі після періоду воєнних конфліктів в країнах на Балканському півострові

На Балканах декілька країн зазнали складних періодів через війну та політичні конфлікти, що суттєво вплинули на їхню туристичну індустрію. Однак завдяки ретельному плануванню і інтенсивним зусиллям з відновлення, ці країни зуміли ефективно відновити свої туристичні потенціали і знову стати привабливими для міжнародних відвідувачів.

Хорватія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, а також Словенія та Северна Македонія є ілюстрацією успішних стратегій відновлення туристичної галузі. Ці країни активно інвестували у відновлення інфраструктури, реставрацію культурних пам'яток і розвиток екологічно чистого туризму, що сприяло покращенню якості та рівня обслуговування для туристів.

Залучення міжнародних туристів стало ключовим фактором в економічному оновленні цих регіонів, сприяючи розвитку місцевих господарств і підвищенню міжкультурного обміну. Відновлення туристичної інфраструктури на Балканах слугує прикладом того, як ефективно управління може відновити та зміцнити економічну стійкість та культурне надбання країн після складних історичних випробувань. Для більшої зручності та наочності інформації представимо інформацію у вигляді таблиці, що дозволяє легко порівняти основні стратегії кожної країни у відновленні та розвитку туристичної галузі після війни на Балканах.

Хорватія успішно використовувала свої природні краси, такі як чисті пляжі Адріатики та мальовничі гірські пейзажі, які приваблюють туристів з усього світу. Розвиток туризму також був спрямований на реставрацію та збереження культурних пам'яток, таких як історичні міста Дубровник і Спліт, що стали не лише популярними туристичними об'єктами, але й символами культурного наслідку регіону.

Таблиця 1.3

Основні аспекти відновлення туризму після періоду воєнних конфліктів в країнах на Балканському півострові

Країна	Основні аспекти відновлення туризму
Хорватія	<ul style="list-style-type: none"> - Інфраструктурні вкладення: Великі інвестиції у відновлення готелів, інфраструктури та пляжів. - Маркетингові кампанії: Активне просування Хорватії як туристичного напрямку через участь у міжнародних виставках, рекламні кампанії та співпрацю з туроператорами. - Екологічний туризм: Розвиток екологічно орієнтованих турів та підтримка сталого розвитку.
Боснія і Герцеговина	<ul style="list-style-type: none"> - Реставрація історичних пам'яток: Відновлення старовинних міст та пам'яток культури, таких як Старий міст у Мостарі. Культурний туризм: Привертання туристів до історичних місць і фестивалів, що відбуваються у регіоні. Підтримка малого бізнесу: Сприяння розвитку готельного та ресторанного бізнесу, особливо у старих частинах міст.
Чорногорія	<ul style="list-style-type: none"> - Інфраструктурні проекти: Будівництво нових готелів, апартаментів і туристичних комплексів на узбережжі Адріатики. Екологічно чистий туризм: Розвиток еко-туризму у гірських районах та національних парках. Рекламні кампанії: Активне просування природних крас і культурних цінностей Чорногорії на міжнародному рівні.
Словенія	<ul style="list-style-type: none"> Інфраструктурні проекти: Словенія інвестувала у відновлення готельної бази та туристичної інфраструктури, зокрема у розвиток гірських і курортних районів Культурний туризм: Країна активно просуває свої унікальні культурні пам'ятки, такі як старовинні міста, замки та музеї, що привертає культурних туристів. Екологічні ініціативи: Велика увага приділяється сталому розвитку та екологічному туризму, включаючи захист природних ресурсів і підтримку екопарків
Северна Македонія	<ul style="list-style-type: none"> Інфраструктурні інвестиції: Країна здійснювала значні інвестиції у відновлення готельної бази, доріг і інших туристичних об'єктів Продвиження культурних історичних місць: Активна реставрація та просування історичних пам'яток для привертання культурних туристів Маркетингові ініціативи: Рекламні кампанії та участь у міжнародних туристичних виставках для підвищення відомості про туристичний потенціал Екологічний туризм: Розвиток еко-туризму у гірських районах та національних парках, спрямований на збереження природних ресурсів

Джерело: складено автором за [27]

Інфраструктурні проекти включали будівництво нових готелів, апартаментів і туристичних комплексів, що відповідає міжнародним стандартам якості і забезпечує комфорт та зручності для відпочиваючих. Крім того, Хорватія активно працює над розвитком екологічно чистого туризму,

сприяючи збереженню природних ресурсів та національних парків, що є важливим аспектом для приваблення екологічно освічених туристів.

У своїй стратегії розвитку туризму Хорватія не тільки враховувала економічні вигоди від туризму, але й прагнула зберегти і підсилити свою культурну спадщину, що стало важливим фактором в підтримці сталого розвитку. Таким чином, країна вдало поєднує історію, природу та сучасність у своїй туристичній індустрії, пропонуючи унікальний та багатогранний досвід для всіх видів відвідувачів.

Хорватія в останні роки активно розвиває екологічно чистий туризм, зосереджуючись на збереженні природних ресурсів і підтримці національних парків, а саме:

Національні парки: Хорватія має велику кількість природної краси, яка охороняється у вигляді національних парків, таких як Плитвицькі озера, Крка, Бріонські острови та інші. Управління цими парками активно сприяє збереженню біорізноманіття і впровадженню екологічно сталих практик.

Сприяння сталому туризму: Влада Хорватії співпрацює з місцевими громадами та громадськими організаціями для розвитку туризму, який максимально поважає природу та місцеве середовище. Це включає обмеження доступу до деяких чутливих природних областей і запровадження екологічно чистих технологій у готелях і туристичних комплексах.

Екопрограми та освіта: Важливим аспектом є освіта та інформування туристів про екологічні проблеми та правила поведінки в природних зонах. Хорватія активно просуває екопрограми сертифікації для готелів і ресторанів, що сприяє зменшенню впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище.

Підтримка екологічних ініціатив: Країна також інвестує у розвиток екологічних маршрутів, велосипедних та пішохідних маршрутів, які сприяють активному відпочинку в природних умовах, при цьому мінімізуючи негативний вплив на середовище.

Ці ініціативи роблять Хорватію не лише популярним туристичним напрямком, але й прикладом сталого розвитку і збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Боснія і Герцеговина після війни виявила великий потенціал у відновленні своєї туристичної індустрії, особливо залучаючи увагу до своєї багатошарової культурної спадщини та непорівнянних природних крас.

1. Реставрація культурних пам'яток: Після війни Боснія і Герцеговина зосередилася на реставрації історичних пам'яток, що постраждали від конфлікту. Наприклад, Старий міст у Мостарі, що був серйозно пошкоджений, був відновлений і відновив свою славу як один з символів міста і туристична пам'ятка світового рівня.

2. Культурний туризм: Боснія і Герцеговина активно просуває свої унікальні культурні та історичні місця, які включають середньовічні міста, стародавні замки та відомі турецькі пам'ятки. Такі об'єкти, як Сараєвський басейн і Боснійський піраміди во Вісокому, привертають культурних туристів з усього світу.

3. Підтримка малих підприємств: Уряд Боснії і Герцеговини активно підтримує розвиток малих готелів, ресторанів та туристичних агентств, особливо в історичних центрах міст, що стимулює економічний розвиток і сприяє збереженню місцевої ідентичності.

4. Екологічний туризм: Боснія і Герцеговина відома своїми природними багатствами, такими як гори, річки та водоспади, які приваблюють любителів активного відпочинку та екологічно свідомих туристів. Розвиток екологічних маршрутів і заповідників сприяє збереженню цих унікальних екосистем.

Чорногорія розвиває свій туризм, приваблюючи туристів своєю природною красою та історичними пам'ятками. Країна активно розвиває екологічно чистий туризм, зосереджуючись на природних ресурсах і збереженні екосистем. Національні парки, такі як Дурмітор та Скадарське

озеро, привертають екологічно освічених туристів, що цінують дикі природні ландшафти і біорізноманіття.

Словенія, знаходячись в центрі Європи, є відомою своєю розвиненою туристичною інфраструктурою, яка успішно відновила після війни в Югославії. Країна славиться своїми природними красами, включаючи Альпійські гірські хребти, чисті озера та живописні долини. Тріглавський національний парк є однією з головних природних атракцій, приваблюючи туристів своїми альпійськими вершинами та різноманітністю флори і фауни.

Культурно-історичні пам'ятки, такі як середньовічні міста, замки і монастирі, збереглися в різних частинах країни, особливо в столиці Люблянці. Активний відпочинок також відіграє важливу роль у туристичній індустрії Словенії, з численними маршрутами для піших прогулянок, велосипедних маршрутів та водних видів спорту.

Інфраструктурні проекти, спрямовані на розвиток готельної бази та покращення транспортних зв'язків, підтримують зручність і комфорт для туристів, що відвідують країну.

Северна Македонія, колишня частина Югославії, також зазнала труднощів у період після розпаду федерації, але змогла відновити та розвинути свій туристичний потенціал.

Культурні пам'ятки, які включають стародавні міста, монастирі та античні руїни, є важливим аспектом туристичного приваблення країни. Особливе місце серед них займає Охридське озеро, що є одним з найглибших і найстаріших озер в Європі, занесене до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Северна Македонія також активно розвиває екологічний туризм та природоохоронні ініціативи, спрямовані на збереження природних ресурсів та приваблення екологічно освічених туристів.

Такі країни, як Словенія та Северна Македонія, є прикладами успішного відновлення туристичної галузі після складних історичних періодів, що підкреслює їхню унікальність і туристичний потенціал у сучасному світі.

Усі ці країни на Балканах зосереджувались на розвитку екологічно чистого туризму, з метою збереження природних ресурсів та забезпечення сталого розвитку. Вони успішно використовували свою історичну спадщину, природні краси та культурний потенціал для приваблення туристів і створення позитивного іміджу як надійних і безпечних туристичних напрямків.

Висновки до I розділу

Отже, економічні аспекти відновлення туризму включають комплекс заходів, спрямованих на диверсифікацію економіки, залучення інвестицій та фінансування, підтримку місцевого бізнесу та ефективне просування туристичних напрямків. Всі ці заходи є взаємопов'язаними і потребують узгоджених дій з боку держави, приватного сектору та міжнародних організацій для досягнення стійкого економічного розвитку постраждалих регіонів.

Соціальні аспекти відновлення туризму включають залучення громади до процесу відновлення, створення робочих місць, навчання та підвищення кваліфікації, забезпечення соціальної інтеграції, розвиток соціальної інфраструктури та надання психологічної підтримки. Всі ці заходи сприяють підвищенню рівня життя місцевого населення та створюють сприятливі умови для розвитку туризму у постраждалих регіонах.

Екологічні аспекти відновлення туризму включають впровадження принципів сталого розвитку, збереження природних ресурсів, підвищення екологічної обізнаності, екологічний менеджмент та розвиток еко-туризму. Всі ці заходи сприяють збереженню довкілля та забезпечують стійкий розвиток туризму у постраждалих регіонах.

Психологічні аспекти відновлення туризму включають надання психологічної підтримки, організацію соціальних програм реабілітації,

підвищення стресостійкості та створення позитивної атмосфери для туристів та місцевих жителів. Всі ці заходи спрямовані на забезпечення психологічного благополуччя та створення умов для стійкого розвитку туризму у постраждалих регіонах.

Загалом, туризм може дати регіону, зруйнованому війною, можливість відновити й оживити свою економіку, створити робочі місця та покращити якість життя місцевого населення. Важливість туризму для економіки постраждалого регіону під час війни важко переоцінити. Ця галузь здатна створювати робочі місця, підвищувати доходи, диверсифікувати економіку, розвивати інфраструктуру, сприяти миру та стабільності й зберігати культурну спадщину. Інвестуючи в туристичну індустрію, постраждалий регіон може розпочати процес відновлення та побудувати більш стабільне та процвітаюче майбутнє.

На Балканах декілька країн зазнали складних періодів через війну та політичні конфлікти, що суттєво вплинули на їхню туристичну індустрію. Однак завдяки ретельному плануванню і інтенсивним зусиллям з відновлення, ці країни зуміли ефективно відновити свої туристичні потенціали і знову стати привабливими для міжнародних відвідувачів. Хорватія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, а також Словенія та Північна Македонія є прикладами успішних стратегій відновлення туристичної галузі. Ці країни активно інвестували у відновлення інфраструктури, реставрацію культурних пам'яток і розвиток екологічно чистого туризму, що сприяло покращенню якості та рівня обслуговування для туристів.

Залучення міжнародних туристів стало ключовим фактором в економічному оновленні цих регіонів, сприяючи розвитку місцевих господарств і підвищенню міжкультурного обміну. Відновлення туристичної інфраструктури на Балканах слугує прикладом того, як ефективно управління може відновити та зміцнити економічну стійкість та культурне надбання країн після складних історичних випробувань. Використання природних ресурсів і культурних надбань, активна реклама та залучення інвестицій, а також

розвиток екологічно чистого туризму стали основними елементами успіху у відновленні туристичної галузі в цих країнах.

Досвід відновлення туризму на Балканах може бути корисним для України у її зусиллях щодо відновлення туризму в постраждалих регіонах. Використання стратегій, які успішно застосовувалися на Балканах, таких як реставрація культурних пам'яток, розвиток екологічного туризму та активне просування туристичних можливостей на міжнародному рівні, можуть сприяти швидшому відновленню туристичної галузі в Україні. Залучення міжнародної підтримки, інвестицій та участь місцевих громад у процесі відновлення також є важливими аспектами для досягнення стійкого розвитку туризму в постраждалих регіонах.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ПОСТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

2.1. Фактори впливу на розвиток або занепад туризму в постраждалому регіоні

Світова туристична індустрія опинилася в глибокій економічній кризі через пандемію COVID-19 та запроваджені Всесвітньою організацією охорони здоров'я епідеміологічні заходи з 2019 року. Туристична сфера всіх країн зазнала значних втрат і є одним із найбільш постраждалих секторів економіки в цей період. Згодом туристична діяльність почала відновлюватися, і вже у січні 2022 року туристичні компанії відновили свою роботу повністю, оскільки попит на весняні та літні подорожі почав зростати.

По всьому світу, включаючи Україну, спостерігається значне відновлення туристичних потоків у порівнянні з низькими рівнями на початку 2021 року. Проте це зростання не компенсує втрати від пандемії COVID-19. Кількість туристів у Європі залишається на 36%, а в Америці - на 40% нижче рівня 2019 року, тобто до початку пандемії в обох регіонах.

Вторгнення Росії в Україну посилило невизначеність у світовій економіці, підірвало довіру споживачів у Європі щодо безпечного відпочинку та збільшило невизначеність щодо інвестицій і розвитку туристичної індустрії. Наприкінці 2021 року спостерігалися позитивні тенденції у відродженні туристичного бізнесу, оскільки приплив туристів в Україну досяг 3 мільйонів осіб. Прибутки від туристичної сфери знову почали зростати після спалаху пандемії. Однак частину бронювань було скасовано на початку 2022 року, коли напруга між Україною та Росією загострилася і розпочалося повномасштабне вторгнення. З початком війни туристична галузь опинилася у найгіршому стані за всю історію розвитку української туристичної індустрії.

Вплив конфлікту та військової агресії має значний і тривалий вплив на туристичну індустрію в постраждалих регіонах. Дослідження, що вивчають

цей вплив, фокусуються на зменшенні кількості туристів, втраті робочих місць, закритті туристичних підприємств, шкоді туристичній інфраструктурі, а також на економічних та загальних наслідках для розвитку країни. Питання безпеки та обмеження на подорожі стають критичними через руйнування туристичної інфраструктури, що є одним із основних факторів занепаду галузі. Занепокоєння щодо безпеки відвідувачів у постраждалих регіонах призводить до зменшення кількості міжнародних туристів у всій країні.

Загалом під час воєнного стану через посилення заходів безпеки та обмеження пересування можуть постраждати туристичні об'єкти та місця відпочинку. Їхня робота може бути обмежена або призупинена, що створює додаткові труднощі для відвідувачів. Особливості функціонування туристичних об'єктів у різних регіонах України в період воєнного стану залежать від конкретних обставин оголошення воєнного стану та ступеня його впливу на регіон.

У такій ситуації внутрішній туризм має свої особливості з точки зору певних дозволів та обмежень на відпочинок і подорожі, запроваджених під час війни у відносно безпечних західних і центральних областях. Ці особливості слід враховувати туристичним компаніям при створенні та організації екскурсій і подорожей.

Формування та організація маршрутів та подорожей з урахуванням розташування бомбосховищ поблизу. Туроператорам та гідам, які створюють туристичні маршрути, варто розглянути можливість надання туристам притулків у разі повітряної тривоги.

При формуванні та організації туристичних маршрутів і подорожей в умовах воєнного стану, важливо враховувати розташування бомбосховищ поблизу. Туроператорам та гідам слід передбачити можливість надання туристам притулку у випадку повітряної тривоги.

Також при плануванні екскурсійних поїздок або тривалих маршрутів в Україні потрібно враховувати комендантську годину, яка введена для забезпечення правопорядку. У всіх областях України діє комендантська

година, зазвичай з 23:00 до 5:00. Цю вимогу слід враховувати при плануванні відпустки та відвідування певних місць.

Зазначимо, що кожен регіон та область має свої особливості туристичної діяльності своєї території в період воєнного стану, в більшості випадків це пов'язано з певними обмеженнями, які діють для окремих регіонів (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Особливості відпочинку та роботи туристичних об'єктів у різних областях України

Область	Особливості
Київ, Київська, Черкаська, Полтавська, Волинська області	Заборонено відвідування зелених зон та лісів, які розташовані поза межами житлових масивів, дозволено відпочинок біля водойм, перелік який визначений військовою адміністрацією
Львівська область	Дозволено відвідувати ліси, але заборонено пересуватися по них на транспорті. Виключенням є випадки, коли через ліс пролягає транзитний шлях або людина пересувається на велосипеді. Дозволено відпочивати біля водойм, перелік яких встановлений військовою адміністрацією
Закарпатська область	Дозволено відвідувати ліси, за виключенням частини Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного парку, заборонені польоти на одномоторних літаках
Івано-Франківська область	Дозволено відвідувати ліси та гори, заборонено пересуватися по них на джипах, квадроциклах, багті та мотоциклах. Дана заборона поширюється на курорт Буковель
Тернопільська область	Дозволено відвідувати ліси, однак заборонено розпалювати багаття. Всі туристичні об'єкти працюють в звичному режимі
Вінницька область	Заборонено відвідування лісів, дозволена туристична діяльність біля водойм, крім тих місць, які знаходяться неподалік об'єктів інфраструктури
Рівненська область	Дозволено відвідувати ліси, збирати гриби та ягоди, крім територій, які знаходяться в північній частині
Житомирська область	Дозволено відвідувати ліси, збирати гриби та ягоди, крім територій, що розташовані за 20 км від кордону з Білоруссю. Дозволено працювати тим закладам культури, які мають обладнані укриття
Хмельницька область	Дозволено відвідувати ліси з певними обмеженнями. Туристичні об'єкти працюють в звичному режимі
Чернівецька область	Дозволено відвідувати ліси. Туристичні об'єкти працюють в звичному режимі
Миколаївська область	Дозволено відвідувати визначені військовою адміністрацією лісові урочища з деякими обмеженнями

Джерело: [8]

Значну увагу слід приділити маркетинговим стратегіям, політичним втручанням та розвитку інфраструктури для підтримки та відновлення індустрії туризму в регіонах, постраждалих від військової агресії. Ці

дослідження надають важливу інформацію про потенційні стратегії, які можуть пом'якшити негативні наслідки конфлікту для туристичної галузі. Війна може значно вплинути на індустрію туризму, знижуючи кількість туристів, доходи та призводячи до втрати робочих місць у постраждалих регіонах. Це також створює економічні труднощі для місцевого бізнесу та завдає значної шкоди туристичній інфраструктурі, включаючи дороги, транспортні засоби, доступність регіонів, пам'ятки архітектури та природні рекреаційні ресурси.

Для подолання цих викликів необхідно розробляти комплексні маркетингові стратегії, які підвищують привабливість безпечних регіонів, а також залучати політичну підтримку для фінансування відновлення інфраструктури. Розвиток і модернізація інфраструктури, включаючи ремонт доріг, відновлення транспортних засобів та забезпечення доступу до туристичних об'єктів, мають бути пріоритетними завданнями. Це допоможе не тільки відновити потоки туристів, але й створити нові робочі місця та сприяти економічному відродженню постраждалих регіонів.

Основні фактори впливу військової агресії на туристичну діяльність в постраждалих регіонах (Рис 2.1):

Рис. 2.1. Основні фактори впливу військової агресії на туристичну діяльність в постраждалих регіонах України

Джерело: [10]

Пам'ятки: Військова агресія завдала значної шкоди туристичним пам'яткам, включаючи історичні об'єкти, культурні пам'ятки та природні заповідники, що зменшило привабливість регіонів України для туристів. Відновлення інфраструктури та пам'яток є важливим кроком для відновлення та зростання туристичної галузі в усіх регіонах країни.

Політична стабільність: Політична нестабільність у регіоні також відлякує туристів, оскільки вони стурбовані своєю безпекою та стабільністю ситуації. Забезпечення політичної стабільності є ключовим фактором для залучення туристів.

Економічні умови: Економічні умови, такі як високий рівень безробіття та низький рівень доходів, ускладнюють місцевим підприємствам інвестування в туристичну індустрію та надання високоякісних послуг. Покращення економічної ситуації сприятиме розвитку туризму.

Маркетинг і промоція: Відсутність ефективного маркетингу та промоції регіонів і країни в цілому як туристичного напрямку призводить до зменшення кількості відвідувачів, особливо іноземних. Активні маркетингові кампанії та просування туристичних можливостей України можуть допомогти відновити потік туристів.

Сезонність: Сезонність туристичної індустрії, коли більшість туристів віддають перевагу відвідуванню у літні місяці, також сприяє зменшенню кількості відвідувачів. Конфлікт ускладнив відвідування туристів у піковий сезон, що додатково вплинуло на зниження туристичних потоків.

Якість: Зниження якості туристичних послуг є ще одним фактором, який сприяє спаду туризму. Багато готелів та інших туристичних підприємств закрилися або скоротили свою діяльність через падіння попиту. Це призвело до зниження якості послуг, що пропонуються туристам, що ще більше стримує туристів від відвідування регіону. Покращення якості туристичних послуг буде важливим для залучення більшої кількості відвідувачів у регіони країни.

Проблеми безпеки: Туристи стурбовані своєю безпекою в регіоні через триваючий конфлікт, що змусило багато країн видавати туристичні рекомендації, застерігаючи своїх громадян від поїздок до постраждалих регіонів. Вирішення цих проблем безпеки буде мати вирішальне значення для відновлення індустрії туризму в регіоні.

Загалом, ці фактори сприяють занепаду туризму як у постраждалих регіонах України, так і в цілій державі. Усунення цих проблем матиме вирішальне значення для відновлення та зростання індустрії туризму як у постраждалих регіонах, так і в країні загалом.

Вирішення проблем безпеки туристів, відбудова інфраструктури та туристичних атракцій, покращення якості туристичних послуг, а також посилення маркетингових і рекламних зусиль будуть ключовими для відновлення та зростання туристичної галузі в постраждалих регіонах України. Інвестиції в індустрію туризму не лише підтримають місцеву економіку, але й сприятимуть загальному процесу розбудови миру в регіонах шляхом сприяння культурному обміну, розвитку взаєморозуміння та спілкування між різними громадами.

Відновлення туристичної індустрії в постраждалих регіонах України потребує комплексного підходу, включаючи відбудову інфраструктури, забезпечення політичної стабільності, покращення економічних умов, ефективний маркетинг, підвищення якості послуг і вирішення проблем безпеки. Це допоможе повернути довіру туристів та забезпечити стійке зростання галузі.

2.2. Оцінка потенціалу відновлення туризму на прикладі деяких регіонів України

Війна в Україні суттєво вплинула на туристичну галузь, завдавши значних збитків багатьом регіонам. Незважаючи на руйнування, країна має

значний потенціал для відновлення туризму завдяки багатій культурній спадщині, природним ресурсам та інфраструктурі. Розробка та впровадження комплексних програм відновлення допоможе відновити туристичну привабливість України та залучити туристів з усього світу. Тому є доцільним провести оцінку потенціалу відновлення туризму по регіонах України (таблиця 2.2).

Відновлення туристичної галузі в Україні вимагає комплексного підходу, включаючи інвестиції в інфраструктуру, просування туристичних напрямків та міжнародне співробітництво. Кожен регіон має свої унікальні ресурси та потенціал, який може бути ефективно використаний для відновлення та розвитку туристичної галузі.

Розглянемо більш детально такі області як: Київська, Херсонська, Чернігівська, Житомирська.

Київська область, особливо місто Київ, зазнала значних руйнувань через бойові дії, зокрема постраждали історичні та культурні об'єкти (таблиця 2.3.).

Таблиця 2.2

Оцінка потенціалу відновлення туризму по регіонах України

Регіон	Передумови та поточна ситуація	Потенціал відновлення
Київська область	Столиця України, багата історична спадщина, культурні заходи, добре розвинута інфраструктура. Війна спричинила значні руйнування та скорочення туристичних потоків.	Інфраструктурні інвестиції, проведення культурних заходів, активне просування Києва як безпечного та привабливого туристичного напрямку.
Львівська область	Головний туристичний центр Західної України, відомий архітектурними пам'ятками, культурними заходами. Менше постраждала від війни порівняно з іншими регіонами.	Збереження культурної спадщини, розвиток нових туристичних маршрутів, посилення співпраці з європейськими країнами для залучення іноземних туристів.
Одеська область	Морський курорт і портове місто, приваблювало багато туристів. Війна спричинила тимчасове	Розвиток курортної інфраструктури, круїзний туризм, організація міжнародних фестивалів та заходів.

Регіон	Передумови та поточна ситуація	Потенціал відновлення
	закриття портів та зниження туристичного потоку.	
Харківська область	Велике місто з багатою культурною спадщиною та науковим потенціалом. Війна спричинила значні руйнування інфраструктури та зниження туристичних потоків.	Відновлення пошкоджених будівель, розвиток наукового туризму, залучення міжнародних організацій для відновлення інфраструктури та просування Харкова як безпечного туристичного напрямку.
Херсонська область	Відома природними ресурсами, національними парками та морськими курортами. Війна спричинила значні руйнування туристичної інфраструктури та зниження кількості туристів.	Реконструкція курортів, розвиток екотуризму, залучення іноземних інвесторів для відновлення туристичних об'єктів та покращення транспортної інфраструктури.
Закарпатська область	Відома гірськолижними курортами, термальними джерелами та культурною спадщиною. Менше постраждала від війни порівняно з іншими регіонами.	Розширення та модернізація гірськолижних курортів, розвиток термальних джерел та спа-комплексів, створення нових культурних та історичних маршрутів для залучення туристів.
Житомирська область	Природні ресурси: мальовничі ліси, річки (зокрема Тетерів), озера. Культурна спадщина: замки, собори, пам'ятники.	Розвиток рекреаційного туризму, екологічного туризму та культурних маршрутів.
Чернігівська область	Природні ресурси: ліси, річки Десна та Сейм. Культурна спадщина: замки, собори, музеї.	Розвиток водних туристичних маршрутів, культурного туризму та екологічних маршрутів.

Джерело: розроблено автором

Незважаючи на це, Київ має розвинену туристичну інфраструктуру і залишиться привабливим для туристів після відновлення. Наприклад, Києво-Печерська Лавра та Софійський собор, які є об'єктами світової спадщини ЮНЕСКО, потребують реконструкції та реставрації. Відновлення може бути швидким завдяки міжнародній підтримці та інвестиціям. Планується також реконструкція набережних, паркових зон та історичних будівель.

Таблиця 2.3

Інформація про постраждалі історичні та культурні об'єкти в Києві та Київській області

Об'єкт	Опис	Пошкодження
Києво-Печерська Лавра	Одне з найстаріших і найважливіших православних монастирів в Україні, об'єкт ЮНЕСКО.	Обстріли спричинили пошкодження деяких будівель монастиря, включаючи тріщини в стінах та вибиті вікна.

Об'єкт	Опис	Пошкодження
Софійський собор	Важливий об'єкт ЮНЕСКО, відомий своїми мозаїками та фресками XI століття.	Хоча сам собор уникнув серйозних пошкоджень, обстріли у центрі Києва спричинили пошкодження навколишніх будівель та інфраструктури.
Будинок химерами	Відомий архітектурний шедевр у стилі модерн, створений Владиславом Городецьким.	Ударні хвилі від вибухів пошкодили фасад будівлі та вікна.
Національний музей історії України	Один з найбільших історичних музеїв в Україні.	Вибухи пошкодили фасад та вікна музею, частина експонатів була евакуйована для безпеки.
Національний художній музей України	Музей, який містить велику колекцію українського образотворчого мистецтва.	Постраждали вікна та частково фасад будівлі, частина колекції була перевезена в безпечне місце.
Ірпінський Будинок культури	Культурний центр в місті Ірпінь.	Будівля значно пошкоджена через обстріли, включаючи руйнування даху та стін.
Бучанська міська рада та Будинок культури	Головні адміністративні та культурні будівлі міста Буча.	Обстріли спричинили серйозні руйнування, будівлі потребують капітальної реконструкції.
Парк "Олександрія" в Білій Церкві	Один з найстаріших та найбільших ландшафтних парків в Україні.	Деякі частини парку зазнали пошкоджень від вибухів та обстрілів, зокрема історичні будівлі на території парку.
Резиденція Межигір'я	Колишня резиденція президента України, яка перетворилася на музей корупції.	Частина будівель була пошкоджена внаслідок бойових дій в околицях.

Джерело: розроблено автором

Ця таблиця надає зручний огляд пошкоджених історичних та культурних об'єктів у Києві та Київській області, що допоможе у подальшій роботі над оцінкою їх відновлення.

Війна суттєво вплинула на туристичну діяльність у Києві та Київській області. До війни Київ приймав близько 1,5-2 мільйонів іноземних туристів щорічно. Під час війни кількість іноземних туристів скоротилася на понад 90%. Внутрішній туризм також зазнав значного скорочення через загрозу безпеці та руйнування інфраструктури.

Більшість музеїв, театрів та інших культурних об'єктів були закриті через бойові дії та пошкодження. Наприклад, багато культурних закладів перенесли свої експозиції в безпечні місця або закрилися на невизначений термін. За оцінками, втрати доходів від туризму у Києві та Київській області сягають сотень мільйонів доларів. Це включає втрати доходів готелів, ресторанів, музеїв та інших туристичних об'єктів.

Вже існують Програми відновлення, а саме національна програма відновлення культурної спадщини та місцеві ініціативи та проекти.

Уряд України запустив програму для реставрації пошкоджених культурних об'єктів, включаючи Софійський собор та Києво-Печерську Лавру

Проект "Київ-2025": Міська влада Києва розробила план дій до 2025 року, що включає відновлення туристичної інфраструктури, модернізацію громадського транспорту та створення нових туристичних маршрутів.

Ініціатива "Безпечний Київ": Запровадження системи моніторингу безпеки у туристичних зонах, включаючи встановлення камер відеоспостереження та покращення роботи правоохоронних органів для забезпечення безпеки туристів.

Розвиток нових туристичних пропозицій

Екотуризм: Розвиток екологічного туризму в передмістях Києва, таких як Голосіївський парк та інші природні зони.

Культурні заходи: Організація фестивалів, виставок та інших культурних заходів для залучення туристів. Наприклад, відновлення щорічного фестивалю "Київська весна".

Відновлення туристичної галузі у Києві та Київській області потребує комплексного підходу, що включає реконструкцію пошкоджених об'єктів, залучення міжнародної допомоги та інвестицій, а також створення нових туристичних пропозицій. Успіх цих ініціатив залежатиме від стабілізації безпекової ситуації та ефективної координації між державними та приватними структурами.

Херсонська область

Херсонська область, зокрема узбережжя Чорного моря, має високий потенціал для відновлення курортного туризму. Місто Херсон зазнало значних руйнувань, але курортні зони, такі як Скадовськ, можуть швидко відновитися. Важливим аспектом є розмінування території та забезпечення безпеки туристів. Планується відновлення пляжів, готелів та інших рекреаційних об'єктів. Розвиток екотуризму також може стати важливим напрямком.

Таблиця 2.4

Інформація про постраждалі історичні та культурні об'єкти в Херсонській області

Об'єкт	Опис	Пошкодження
Національний природний парк "Джарилгацький"	Один з найбільших національних парків України, відомий своїми пляжами, дикою природою та біосферою	Територія парку зазнала значних пошкоджень через бойові дії, що призвело до знищення інфраструктури та погіршення екологічного стану.
Херсонська фортеця	Історична пам'ятка XVIII століття, яка є важливим туристичним об'єктом	Фортеця зазнала руйнувань внаслідок обстрілів, частково зруйновані стіни та внутрішні будівлі
Асканія-Нова	Біосферний заповідник, один з найстаріших степових заповідників світу	Заповідник був частково закритий через загрозу безпеці, частина інфраструктури пошкоджена
Курорти Генічеська та Скадовська	Популярні морські курорти на Чорному морі, відомі своїми піщаними пляжами та теплим кліматом	Курортні зони були сильно пошкоджені через бойові дії, багато готелів та пансіонатів зазнали руйнувань

Джерело: розроблено автором

Херсонська область, відома своїми природними ресурсами та культурними пам'ятками, зазнала значних втрат через війну. До початку бойових дій область приваблювала тисячі туристів завдяки своїм морським курортам, національним паркам і історичним місцям. Війна призвела до значного скорочення туристичних потоків та пошкодження туристичної інфраструктури.

Відновлення туристичної галузі у Херсонській області потребує комплексного підходу, що включає реконструкцію пошкоджених об'єктів, залучення міжнародної допомоги та інвестицій, а також створення нових туристичних пропозицій. Успіх цих ініціатив залежатиме від стабілізації безпекової ситуації та ефективної координації між державними та приватними структурами. Так, наприклад, Уряд України розробив програму для відновлення пошкоджених туристичних об'єктів у Херсонській області. Це включає реконструкцію курортів, парків та культурних пам'яток. Організації, такі як ООН та ЄС, надають фінансову та технічну підтримку для відновлення туристичної інфраструктури. Зокрема, ЮНЕСКО планує виділити кошти на

реставрацію Херсонської фортеці та інших історичних пам'яток. Також є місцеві ініціативи та проекти:

Проект "Відродження Херсонщини": Обласна влада розробила план дій для відновлення туристичної галузі, що включає реконструкцію інфраструктури, покращення безпеки та створення нових туристичних маршрутів.

Ініціатива "Зелений туризм": Розвиток сільського та екологічного туризму у регіоні, зокрема в Асканії-Нова та інших природних зонах.

Чернігівська область є однією з найбільших за територією (31,9 тис. км², 5,3 % площі України). Область знаходиться на крайній півночі України і межує на північному заході з Гомельською областю Республіки Білорусь, на півночі – з Брянською областю Російської Федерації, на сході – з Сумською, на заході та південному заході – з Київською та на півдні – з Полтавською областями України.

Сприятливі природно кліматичні умови, розгалужена гідромережа, запаси лікувальних та столових мінеральних вод, соснові ліси, біотичні ресурси, мальовничі ландшафти, значний природно-заповідний фонд та історико-культурний потенціал дають можливість розвивати широкий спектр видів туризму та рекреаційних занять.

Чернігівщина займає одне з провідних місць в Україні за кількістю пам'яток культурної спадщини. На державному обліку в області перебуває близько 9000 пам'яток історії та культури, понад 1900 з них – національного значення.

Найбільш цінними пам'ятками домонгольського періоду є унікальні за своїм значенням, віднесені до найвизначніших творінь світового мистецтва Спаський (XI ст.) та Борисоглібський (XII ст.) собори, Успенський собор Єлецького монастиря (XII ст.), Антонієві печери та Іллінська церква (XI-XII ст.), П'ятницька церква (XII ст.) у Чернігові, Спасо-Преображенський собор (XI ст.) у Новгород-Сіверському, Юр'єва божниця в Острі (XI ст.), а також більш пізні комплекси культурного призначення – Єлецький та Троїцько-

Іллінський монастир в Чернігові, Густинський монастир у с. Густиня Прилуцького району, Собор Різдва Богородиці в Козельці, Георгіївська церква у Седневі та інші.

Велику культурну цінність мають палацові ансамблі: садиби Тарновського в с. Качанівка Ічнянського району (XIX ст.), Галаганів у с. Сокиринці Срібнянського району (XVIII ст.), садиба Румянцева-Задунайського в с. Вишеньки Коропського району, палац останнього гетьмана України – графа Кирила Розумовського у місті Батурині.

14 населених пунктів області включено до Списку історичних населених місць України, які в свою чергу є туристичними центрами області (Чернігів, Новгород-Сіверський, Батурин, Ніжин, Прилуки, Козелець, Остер, Седнів та ін.).

На території області працює 33 музеї комунальної форми власності, 3 національні заповідники («Чернігів стародавній», «Гетьманська столиця», «Качанівка»), меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» та десятки приватних музеїв та виставкових залів.

Найбільш привабливими з погляду туризму об'єктами історико-культурного та природного значення, «туристичними магнітами» області, є:

- Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»;
- Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»;
- Парк природи «Беремицьке» та Міжрічинський регіональний ландшафтний парк;
- Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»;
- Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім».

Щороку на Чернігівщині проводиться понад 200 різноманітних заходів. Найбільш популярні: Міжнародний молодіжний фестиваль «Свято купальської традиції «Івана Купала на Голубих озерах», Батурин Фест

«Шабля», Історичний фестиваль «Спис на Вістрі» у Парку природи «Беремицьке», літературно-мистецьке свято «Нетлінне «Слово...» у Новгород-Сіверському, мистецький проєкт «Зелена сцена», який відбувається щомісяця на вихідних у центрі міста Чернігова.

Водну мережу області складають 1570 річок загальною довжиною 8369 км. На території Чернігівщини розташоване Київське водосховище, безліч озер, протікають річки Дніпро, Десна, Снов, Сейм та інші, що створює можливість організації відпочинку та риболовлі. Є 2 родовища мінеральних вод (поблизу м. Мена та с. Ладинка), унікальні та єдині в Україні родовища бішофіту (с. Новоподільське Ічнянського району).

Об'єктивно оцінюючи туристично-рекреаційні можливості Чернігівщини, можна зробити висновок, що область має передумови для перспективного розвитку культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, релігійного, мисливського, сільського, екологічного (зеленого) та пригодницького видів туризму.

Житомирська область є регіоном на Поліссі, якому притаманне саме розвиток внутрішнього місцевого (регіонального) туризму за рахунок активної туристичної діяльності невеличких туристичних агенцій та агросадиб, які є фанатами та професіоналами своєї справи і пропонують туристичний продукт, розрахований для місцевого населення. Саме наявність в Житомирській області комплексу різних чинників – історичних, географічних, етнографічних, культурних, соціальних, слугували передумовою розвитку та пропагування сільського туризму в регіоні, як виду рекреації в сільській місцевості для відновлення фізичних та психологічних сил людини. Область відома своїми мальовничими лісами, живописними річками (наприклад, річка Тетерів), та численними озерами, які створюють унікальні умови для екологічного та рекреаційного туризму.

Житомирська область має великий потенціал для розвитку екотуризму, особливо в заповідниках та природних резерватах. Проведення екскурсій для вивчення місцевої флори та фауни. Створення туристичних маршрутів, які

об'єднують історичні пам'ятки, музеї, монастирі та місцеві традиції. Організація культурних фестивалів і заходів для привертання туристів.

До розширення туристичної мапи України туристичними "магнітами" на Житомирщині були п'ять об'єктів культурної, історичної та релігійної спадщини. Це Національний музей космонавтики імені С.П.Корольова, історичний комплекс "Кляштор Босих Кармелітів", замок-музей "Радомисль", парк "Древлянський" та "Кам'яне село". У 2023 році до переліку було додано шостий за рахунком об'єкт на території Житомирщини, додали у перелік "Туристичних магнітів України" – це Маєток Терещенків-Уварових у селі Турчинівка Чуднівської громади, який є пам'яткою архітектури національного значення.

Оцінка потенціалу відновлення туризму в Україні варіюється в залежності від рівня руйнувань, безпекової ситуації та наявності туристичних ресурсів у кожному регіоні. Ключовими факторами для відновлення туризму є інвестиції в інфраструктуру, міжнародна підтримка, забезпечення безпеки та розвиток нових туристичних пропозицій.

2.3. Визначення особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни

Туристична галузь Харківщини гостро відчула вплив військових дій і зіштовхнулася з низкою критичних викликів, пов'язаних із руйнацією значної кількості об'єктів історико-культурної спадщини, туристичної інфраструктури та ушкодженням рекреаційного потенціалу територій. Наразі туристичний бізнес перебуває на паузі, потік гостей призупинився та усі заплановані подорожі скасовані.

До початку повномасштабного вторгнення військ РФ, Харківщина мала потужний туристичний потенціал та вражала дивовижними природними ландшафтами, серед яких – ріки, озера і водоймища, мінеральні джерела,

національні природні парки, дендропарки та інші пам'ятки природи. Харківщина також цікава туристам історичними, археологічними та архітектурними пам'ятками. Музеї Харківщини дивували туристів своїми дивовижними виставками, унікальними роботами місцевих майстрів, інтерактивними програмами та цікавими музейними експонатами. Кожен куточок області мав власні «родзинки»: історично важливі об'єкти, автентичні фестивалі, сучасні заклади відпочинку, архітектурно цікаві комплекси тощо. Динамічно розвивалися різноманітні види туризму: культурно-пізнавальний, екологічний, гастрономічний, подієвий, сільський зелений, оздоровчий, активний тощо. Цікаві туристичні маршрути діяли для різних категорій людей, в тому числі і для інклюзивних. Місто Харків вражає туристів своєю красою парків, скверів, фонтанів, історією, розвиненою сучасною інфраструктурою. За останні роки значно збільшився потік туристів.

Реалізацію державної туристичної політики на регіональному рівні забезпечують Департамент культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації, Департамент міжнародного співробітництва Харківської міської ради. Організаційну, методичну та інформаційну роботу туристичного спрямування здійснює Обласний комунальний заклад «Харківський організаційно-методичний центр туризму». Питанням розвитку туризму приділено значну увагу. Зокрема, в Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 років передбачено одним із перспективних напрямів розвиток внутрішнього і в'їзного туризму [10]. Успішне виконання завдань відбувалося шляхом реалізації «Програми розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини Харківської області на 2019–2023 роки» у наступних напрямках:

- сприяння створенню сучасних туристично-привабливих об'єктів;
- встановлення елементів дорожньої навігації до туристичних об'єктів;
- формування мережі інтерактивних туристсько-інформаційних центрів;
- стимулювання підприємницької активності щодо розвитку сільського зеленого, гастрономічного, екологічного, активного та інших видів туризму;

– забезпечення розвитку кадрового потенціалу через проведення семінарів, тренінгів, майстер-класів тощо.

Проте наразі розвиток туристичної галузі наслідок бойових дій на території області має низку перешкод через замінування значної частини території, руйнування туристичної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини, відсутність системи розповсюдження знань про безпеку туристичних подорожей, незадовільний стан доріг після воєнних дій, дефіцит фахівців з туризму у громадах.

З метою виявлення особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни, використання методів та інструментів управління туристичною галуззю та окреслення стратегічного бачення відновлення і розвитку туризму у повоєнний час естонськими і українськими науковцями було проведене опитування [11].

Загалом кількість респондентів становила 144 особи з 5 регіонів України, у томи числі з Харківської області 37 осіб (25,7% від загальної кількості вибірки). Цільовою аудиторією були власники туристичного бізнесу, працівники закладів туристичної інфраструктури та атракцій, представники громадських організацій туристичного спрямування та виконавчої влади, яка координує туристичну діяльність на прифронтових територіях України.

Респонденти Харківської області зазначили, що до початку війни на Харківщині перевага віддавалася культурно-пізнавальному (18,8%); фестивальному та подієвому туризму (14,8%). На пріоритетність спортивного та активного туризму вказали 10,7% респондентів. Гастрономічний туризм практикували 8,1% опитаних. Екологічним та сільським зеленим туризмом займалися 7,4% респондентів, варіант етнокультурного та промислового туризму обрали 6,0%. Лікувально-оздоровчий та діловий туризм обрали 4,7%, релігійний – 3,4%, екстремальний – 1,3% респондентів.

Щодо змін, які відбулися у туристичній галузі, респонденти зазначили наступне: по-перше, атрактивні туристичні об'єкти припинили функціонувати або приймати туристів (23,7%); по-друге, знизився рівень платоспроможності

населення (22,7%); по-третє, деякі туристичні локації зазнали пошкоджень (20,6%). На зниження рівня інтересу до відвідування туристичних об'єктів вказали 17,5% респондентів. На активізацію співпраці між волонтерами, громадами та представниками туризму у зв'язку із збільшенням потоку переселенців та їх зацікавленістю місцевими туристичними об'єктами вказали 6,2% респондентів. Щодо іншого варіанту відповіді (3,1%), то респонденти зазначили такі зміни у розвитку туристичної сфери, як: знищення логістики, руйнування та знищення об'єктів культурної спадщини, існування загрози обстрілів тощо.

Серед проблем, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області, респонденти визначили наступне: довелося повністю переорієнтувати свою діяльність з туристичної діяльності на інше спрямування (15,8%); із-за низького попиту вирішили тимчасово призупинити діяльність (14,5%); емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг (13,2%); довелося повністю припинити функціонування із-за відсутності економічної рентабельності (13,2%); партнери з туристичної діяльності припинили своє функціонування або не приймають туристів (13,2%); працівники поїхали за кордон (13,2%); туристичні об'єкти, з якими був пов'язаний бізнес, потрапили в зону окупації або активних бойових дій і стали недоступними (10,5%). Інший варіант (6,6%) був представлений такими відповідями: висока небезпека, загроза життю і здоров'ю, переорієнтація турів та екскурсій на західну Україну та волонтерський напрямок; обмеження екскурсійної та рекреаційної діяльності в зв'язку з заборонаю відвідування природних територій [11].

Головними перспективами розвитку туризму Харківської області респонденти вказали можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантових коштів (33,3%) та відновлення функціонування туристичних локацій (33,3%); 23,3% респондентів вважають, що туристи будуть приїжджати, щоб на власні очі побачити наслідки військових дій; важко було відповісти 10,1% респондентам. Понад половини респондентів вважають

перспективними такі напрямки (види) туризму, як культурно-пізнавальний (59,5%); фестивальний та подієвий (48,6%); спортивний та активний (37,8%).

До не перспективних видів туризму респонденти віднесли темний туризм (73,0%); релігійний (75,7%); лікувально-оздоровчий (54,1%); індустриальний (промисловий) (59,5%) та сільський (51,4%). На думку респондентів для створення нової спадщини громади необхідно: налагодження мирного життя; відновлення економіки та інфраструктури, створення туристичних кластерів та нових робочих місць; формування нової спадщини – спадщини війни; створення музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; відкриття нових цікавих атракцій.

На питання анкети щодо можливостей розвитку та удосконалення свого бізнесу відповідно до європейських практик очима прифронтових туристичних локацій отримані наступні відповіді. У майбутньому респонденти хотіли б вивчити нові цікаві туристичні пропозиції (17,3%); збільшити попит на туристичні послуги з боку внутрішніх і зовнішніх туристів (16,7%); займатися проектною та грантовою діяльністю (14,1%); ефективною рекламою в соціальних мережах та роботою з цифровими платформами (13,5%). Співпрацювати з громадою та бізнесом хотіли б 10,9%; освоїти франдаїзінг хотіли б 10,9% респондентів; отримувати якісний сервіс за помірними цінами – 7,7% респондентів; цікавить портрет туриста після закінчення війни 9,0% респондентів.

Для туристичних суб'єктів Харківської області перспективним у кластерній співпраці є: досягнення переваг у розробці продукту (30,9%); отримання кращого доступу до ресурсів (27,9%); посилення маркетингової складової (25,0%). Заощадження операційних витрат до переваг віднесли 11,8% респондентів. Також в анкетах з боку респондентів було висловлено бажання обмінюватися досвідом з колегами та бути конкурентоспроможними на туристичному ринку.

Найбільшими загрозами для туристичного розвитку громади на думку респондентів є: загроза втрати культурних цінностей в окупованих та

прифронтових територіях (76,5%); небезпечність території через її замінованість (66,7%); суттєве погіршення матеріальної спроможності клієнтів (66,7%) (рис. 1).

Серед можливостей розвитку туристичного бізнесу Харківської області більшість зазначили, що перспективним є розвиток туристичної інфраструктури (54,5%); залучення фінансування та стимулювання інвестицій від вітчизняних та міжнародних партнерів (53,8%); впровадження інновацій у сфері туризму (60,6%); розробка нових туристичних продуктів у громадах (50,4%); отримання консультативних послуг (55,4%); підвищення кваліфікації, навчання (59,4%).

Проведений аналіз досліджуваної проблеми надав змогу зробити висновок, що для вирішення нагальних питань актуальним завданням сьогодення є запровадження управління на принципово нових засадах, формування стратегії розвитку туризму регіону і територіальних громад, програм і проєктів в контексті зумовлених війною нових обставин, та розробка конкретних заходів щодо досягнення поставленої стратегічної мети, створення умов для залучення інвестицій, формування позитивного іміджу туристичної Харківщини. Важливими є відновлення управлінських інституцій на рівні територіальних громад, що постраждали від військової агресії, та розробка стратегії повоєнного розвитку громад (з виокремленням туристичної складової).

Після війни на країну та її громадян чекає багато роботи по її відбудови. Відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни», розроблений План післявоєнного відновлення та розвитку України на найближчі 10 років [12], згідно з яким визначено основні проблеми, цілі, завдання у сфері туризму і курортів. Враховуючи цілі, які визначені на рівні держави, варто їх конкретизувати для відновлення діяльності галузі туризму регіону з урахуванням туристичного потенціалу регіону, заподіяної шкоди та перспектив відбудови.

Отже, нагальною є потреба розробки стратегій та механізмів стрімкого відновлення роботи туристичного бізнесу, який розпочне повноцінну роботу по закінченні воєнних дій, забезпечення послідовної вертикальної координації між регіональними та місцевими органами влади щодо розвитку туризму. Реалізуючи державну політику у сфері туризму на регіональному рівні, необхідно спрямувати зусилля на створення належних умов для розвитку безпечних видів туризму, формування різноманітних конкурентоспроможних комплексних туристичних продуктів, масштабування туристичного інформаційного поля.

Для стабільного розвитку туристична індустрія потребує партнерства на всіх рівнях. Важливо, щоб місцева влада, представники громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування продовжували працювати спільно з міжнародними агенціями та партнерами України. Тож доцільно враховувати думку громади, спиратися на підтримку громадських організацій і вже зараз необхідно напрацьовувати механізми щодо створення комфортних умов для розвитку бізнесу.

Для управлінського процесу важливим є стратегічне бачення розвитку галузі та розробка цільових програм. Оскільки наразі продовжуються бойові дії, наслідки яких негативно впливають на сферу туризму та призводять до згорання діючих програм, актуальним є завчасне проведення моніторингу інфраструктури туризму, вжиття необхідних заходів щодо відновлення функціонування туристичних локацій, модернізації туристичних об'єктів. Для цього доцільно розробляти регіональні і місцеві програми розвитку туризму, які стануть концептуальною базою для повоєнного розвитку туризму на Харківщині як високорентабельної галузі економіки, важливого формату культурного, духовного та патріотичного виховання наших громадян.

Програма повинна передбачати подальший розвиток сфери туризму шляхом здійснення комплексу заходів щодо інвентаризації, відновлення, збереження й зміцнення туристичної інфраструктури, удосконалення туристичного бізнесу відповідно до європейських практик, створення умов

для його розвитку та розширення асортименту туристичних послуг за рахунок розвитку різноманітних видів туризму з урахуванням патріотичної, історичної, краєзнавчої, екологічної, гастрономічної, воєнної та іншої тематики, залучення до подорожей вразливих категорій громадян, поліпшення транспортного обслуговування, запровадження діджитал-промоції як найбільш результативного різновиду промоції в сучасних реаліях.

Важливим завданням є формування на вітчизняному та міжнародному туристичних ринках повоєнного туристичного іміджу Харківщини як зони безпечного відпочинку. Особливу увагу слід приділити безпеці туризму та безбар'єрному доступу до туристичних об'єктів.

Висновки. до 2 розділу

Результати наукового дослідження вказують на шляхи повоєнного відновлення галузі туризму та необхідність удосконалення механізмів управління туризмом на регіональному рівні. Зазначимо, що в умовах війни перед управлінцями різних рівнів постали нові завдання щодо управління галуззю туризму.

Вплив конфлікту та військової агресії на туристичну індустрію в постраждалих регіонах є значним і тривалим. Зменшення кількості туристів, втрата робочих місць, закриття туристичних підприємств і шкода туристичній інфраструктурі є ключовими наслідками. Руйнування доріг, транспортних засобів, архітектурних пам'яток та природних рекреаційних ресурсів ускладнює доступність регіонів для туристів. Військова агресія також створює економічні труднощі для місцевого бізнесу і загалом впливає на розвиток країни.

Для подолання цих викликів необхідно розробляти комплексні маркетингові стратегії, інвестувати в інфраструктуру і забезпечувати безпеку

туристів. Туроператорам слід враховувати особливості внутрішнього туризму, включаючи певні дозволи, обмеження і розташування бомбосховищ. Важливо також забезпечити політичну стабільність, яка є критичною для залучення туристів. Розвиток і модернізація інфраструктури, активні маркетингові кампанії і підвищення якості туристичних послуг допоможуть відновити туристичну галузь, створити нові робочі місця та сприяти економічному відродженню постраждалих регіонів.

Проведений аналіз показує, що кожен регіон України має свої унікальні передумови та потенціал для відновлення туризму після значних руйнувань, спричинених війною. Київська область, завдяки своїй історичній та культурній спадщині, може швидко відновити туристичні потоки через активні інфраструктурні інвестиції та міжнародну підтримку. Львівська та Закарпатська області мають менші втрати і можуть залучати туристів через збережені культурні об'єкти та розвиток нових маршрутів. Одеська та Херсонська області можуть відновити курортний та екотуризм, зокрема через реконструкцію курортів та розвиток природних парків. Чернігівська та Житомирська області мають значний потенціал для розвитку культурного, екологічного та рекреаційного туризму завдяки багатій культурній спадщині та природним ресурсам.

Для ефективного відновлення туристичної галузі необхідно реалізувати комплексні програми, які включають реконструкцію пошкодженої інфраструктури, залучення міжнародних інвесторів та розвиток нових туристичних пропозицій. Ключовим фактором успіху буде стабілізація безпекової ситуації та ефективна координація зусиль державних та приватних структур. Відновлення туризму сприятиме не тільки економічному зростанню, але й позитивному іміджу України на міжнародній арені, залучаючи туристів з усього світу.

У зв'язку з воєнними діями на Харківщині та із замінуванням територій, в першу чергу необхідно запровадити безпекову стратегію для відновлення туристичних подорожей, проводити роботу з суб'єктами туристичного

бізнесу, які організовують тури, перевізниками, представниками громад і туристами щодо безпечного відвідування об'єктів у повоєнний час.

З метою, збереження культурного потенціалу, історичних цінностей, формування нової спадщини та розвитку пріоритетних видів туризму необхідно розробити Програму розвитку туризму Харківської області з конкретно визначеними завданнями, реалізація яких після перемоги України та завершення повномасштабної збройної агресії РФ дозволить відродити найпопулярніші туристичні об'єкти, покращити туристичну інфраструктуру та сприятиме зростанню туристичних потоків.

Потрібно буде сформулювати нові змісти для повоєнного туризму. Зокрема, запровадити маршрути пам'яті, налагодити співпрацю з громадськими організаціями, благодійними фондами, потенційними інвесторами щодо впровадження спільних ініціатив та грантових проєктів для відновлення туризму, активізувати участь громад у міжнародних туристичних проєктах та посилити туристично-інформаційний обмін з регіонами України та іншими країнами.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА ЦЕНТРІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ В ПОСТТРАЖДАЛИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

3.1. Визначення напрямів відновлення туризму в постраждалих регіонах України з врахуванням різних соціально-економічних умов

Відновлення туризму в постраждалих регіонах України є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу та врахування різних соціально-економічних умов. Нижче наведено основні аспекти, які слід враховувати для ефективного відновлення туризму, а саме:

1. Відновлення інфраструктури та забезпечення безпеки

Відновлення інфраструктури є ключовим для розвитку туризму в областях, які значно постраждали під час бойових дій. Необхідно зосередитися на ремонті доріг та мостів, які забезпечують доступ до туристичних об'єктів та сприяють поліпшенню транспортного сполучення. Крім того, реконструкція залізничних вокзалів у цих містах забезпечить комфортне пересування туристів. Важливим аспектом є ремонт автодоріг та покращення транспортного сполучення з іншими регіонами України, що сприятиме збільшенню туристичних потоків. Реконструкція готелів та рекреаційних зон на узбережжі Чорного моря, таких як Скадовськ та Залізний Порт, забезпечить комфортні умови для відпочинку туристів.

Забезпечення безпеки туристів має бути пріоритетом у постраждалих регіонах. Наприклад, можна впровадити систему відеоспостереження на вулицях та туристичних об'єктах, що дозволить швидко реагувати на інциденти та підвищить рівень безпеки. Крім того, необхідно створити інформаційні центри для туристів, де вони зможуть отримати консультації щодо безпеки та корисну інформацію про регіон.

2. Економічні стимули для розвитку туризму

Для стимулювання розвитку туризму держава може запровадити програми субсидування малого та середнього бізнесу в туристичній галузі. Це допоможе підприємцям відновити та розширити свою діяльність. Надання грантів на відновлення культурних об'єктів, таких як історичні пам'ятки та музеї, сприятиме розвитку нових туристичних маршрутів та залученню більшої кількості відвідувачів.

Залучення приватних інвестицій є важливим аспектом розвитку туризму. Необхідно створити сприятливі умови для інвесторів, які готові вкладати кошти у розвиток курортів на узбережжі Чорного та Азовського моря. Наприклад, можна розвивати публічно-приватне партнерство для реконструкції інфраструктури Одеського порту та прилеглих територій, що сприятиме залученню туристів та розвитку круїзного туризму.

3. Соціальна складова розвитку туризму

Соціальні ініціативи, такі як залучення громадських організацій до розробки туристичних маршрутів, можуть суттєво вплинути на розвиток туризму. Наприклад, організація місцевих культурних заходів, які відображають традиції та історію регіону, сприятиме інтеграції місцевих громад у туристичну діяльність. Це може включати фестивалі, ярмарки та інші культурні події.

4. Маркетинг та просування туристичних послуг

Стратегічний маркетинг є ключовим для залучення туристів. Необхідно розробити стратегію брендування регіону як місця для активного відпочинку та оздоровлення. Наприклад, рекламні кампанії можуть зосередитися на популяризації місцевих курортів, термальних джерел та туристичних маршрутів. Проведення міжнародних рекламних кампаній допоможе залучити туристів з Європи та інших країн.

Цифрові технології можуть суттєво покращити просування туристичних послуг. Наприклад, можна створити мобільний додаток для туристів, який міститиме інформацію про туристичні маршрути, об'єкти та послуги в області. Використання соціальних мереж та онлайн-платформ для популяризації

культурних та природних пам'яток також сприятиме залученню більшої кількості туристів.

5. Розвиток культурних та природних ресурсів

Розвиток культурних та природних ресурсів є ключовим аспектом відновлення туризму в постраждалих регіонах України. Ці заходи не лише сприяють залученню туристів, але й допомагають зберегти культурну спадщину та природне середовище. Розглянемо детальніше конкретні приклади та пропозиції для кожного регіону.

Полтавська область:

Реставрація історичних пам'яток: Полтавська область багата на історичні пам'ятки, які потребують реставрації. Полтавська фортеця, одна з найвизначніших історичних споруд, може стати центром туристичних маршрутів. Реконструкція її стін, башт та інших елементів не тільки зберігає історичну цінність, але й створює привабливе місце для туристів. Краєзнавчий музей у Полтаві також потребує оновлення експозицій та модернізації інфраструктури для комфортного відвідування.

Культурні фестивалі та події: Організація культурних фестивалів, таких як "Полтавська битва" чи "Сорочинський ярмарок", може стати магнітом для туристів. Ці події не лише демонструють багатство місцевих традицій та історії, але й залучають велику кількість відвідувачів, сприяючи розвитку місцевої економіки.

Одеська область:

Морські курорти та рекреаційні зони: Одеська область має великий потенціал для розвитку морського туризму. Відновлення та модернізація курортних зон, таких як Затока, Кароліно-Бугаз та інші, створить привабливі умови для відпочинку. Інвестиції у будівництво нових готелів, ресторанів та розважальних комплексів сприятимуть збільшенню кількості туристів.

Культурні та історичні пам'ятки: Одеса відома своїми історичними та культурними пам'ятками, такими як Одеський оперний театр, Потьомкінські сходи та Приморський бульвар. Реставрація та збереження цих об'єктів, а

також створення нових культурних заходів, таких як фестивалі та виставки, допоможе залучити туристів та популяризувати регіон.

Відновлення туризму в постраждалих регіонах України є складним завданням, яке потребує злагоджених дій на різних рівнях управління. Запропоновані конкретні заходи та ініціативи можуть стати основою для розробки детальних планів дій, спрямованих на відновлення економічного потенціалу регіонів, покращення якості життя місцевих жителів та збереження культурної спадщини. Розвиток туризму сприятиме не лише економічному відродженню, але й соціальній стабільності та інтеграції постраждалих регіонів у загальноукраїнський контекст.

3.2 Перспективи розвитку туристичних підприємств в постраждалих регіонах України на прикладі Харківщини

Туристична галузь Харківщини гостро відчула вплив військових дій і зіштовхнулася з низкою критичних викликів, пов'язаних із руйнацією значної кількості об'єктів історико-культурної спадщини, туристичної інфраструктури та ушкодженням рекреаційного потенціалу територій. Наразі туристичний бізнес перебуває на паузі, потік гостей призупинився та усі заплановані подорожі скасовані.

До початку повномасштабного вторгнення військ РФ, Харківщина мала потужний туристичний потенціал та вражала дивовижними природними ландшафтами, серед яких – ріки, озера і водоймища, мінеральні джерела, національні природні парки, дендропарки та інші пам'ятки природи. Харківщина також цікава туристам історичними, археологічними та архітектурними пам'ятками. Музеї Харківщини дивували туристів своїми дивовижними виставками, унікальними роботами місцевих майстрів, інтерактивними програмами та цікавими музейними експонатами. Кожен куточок області мав власні «родзинки»: історично важливі об'єкти, автентичні

фестивалі, сучасні заклади відпочинку, архітектурно цікаві комплекси тощо. Динамічно розвивалися різноманітні види туризму: культурно-пізнавальний, екологічний, гастрономічний, подієвий, сільський зелений, оздоровчий, активний тощо. Цікаві туристичні маршрути діяли для різних категорій людей, в тому числі і для інклюзивних. Місто Харків вражає туристів своєю красою парків, скверів, фонтанів, історією, розвиненою сучасною інфраструктурою. За останні роки значно збільшився потік туристів.

Проте наразі розвиток туристичної галузі внаслідок бойових дій на території області має низку перешкод через замінування значної частини території, руйнування туристичної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини, відсутність системи розповсюдження знань про безпеку туристичних подорожей, незадовільний стан доріг після воєнних дій, дефіцит фахівців з туризму у громадах. Туристичні підприємства сильно постраждали внаслідок військового конфлікту з РФ, а саме:

Військовий конфлікт з РФ суттєво вплинув на туристичні підприємства України, призвівши до значних негативних змін у галузі. Однією з найважливіших проблем стало зниження туристичних потоків. Через небезпеку бойових дій багато туристів уникали відвідування України, що призвело до зменшення кількості іноземних туристів більш ніж на 50% у перші роки конфлікту. Це було спричинено підвищеними ризиками та загрозами для безпеки, а також негативним іміджем країни, який сформувався через висвітлення конфлікту в засобах масової інформації.

Закриття туристичних об'єктів і бізнесів стало наступним кроком. Багато готелів, ресторанів та туристичних атракцій були змушені припинити свою діяльність через фізичне знищення інфраструктури та економічну недоцільність продовження роботи. Масові закриття призвели до значних втрат робочих місць — близько 25% працівників туристичної сфери втратили роботу. Це також пов'язано зі скороченням діяльності навіть тих підприємств, які продовжували працювати.

Знищення інфраструктури було однією з найбільших проблем для туристичного сектора. Бойові дії призвели до пошкодження або знищення багатьох готелів, ресторанів, історичних і культурних об'єктів. Прямі бойові дії, бомбардування та обстріли, а також випадки мародерства завдали значної шкоди туристичним об'єктам.

Доходи туристичних підприємств значно знизилися через зменшення кількості туристів і середнього чека. Це призвело до фінансової нестабільності та зниження можливостей для відновлення. Додаткові проблеми створили перебої в роботі транспортних засобів та закриття аеропортів, що ускладнило доступ до туристичних об'єктів. Закриття транспортних шляхів і скорочення авіарейсів у зонах конфлікту вплинули на логістику.

Конфлікт також спричинив переміщення населення, що створило додатковий тиск на туристичну інфраструктуру в мирних регіонах. Багато людей шукали безпечні місця для проживання, що призвело до перевантаження інфраструктури. Психологічний вплив конфлікту також значно вплинув на сприйняття України як туристичного напрямку, через страх за безпеку та постійні новини про конфлікт.

Зміни в пріоритетах населення також зіграли свою роль. Багато людей зосередилися на базових потребах та безпеці, відкладаючи витрати на розваги та подорожі через економічну невизначеність. Пріоритетом для багатьох стала безпека їхніх сімей, що також вплинуло на туристичний попит.

Хоча уряд України намагався підтримати туристичний сектор через різні програми допомоги та субсидії, масштаби збитків значно перевищили можливості компенсації. Обмежені ресурси країни та конкуренція за ресурси з іншими секторами економіки та соціальної сфери обмежили можливості держави щодо фінансової підтримки туристичного сектору.

Військовий конфлікт з РФ має значний негативний вплив на туристичну галузь України. Однак, попри всі ці труднощі, українська туристична галузь продовжує шукати шляхи для відновлення та розвитку, використовуючи інноваційні підходи та залучаючи внутрішніх туристів.

Розглядаючи перспективи туристичних підприємств в Харківській області, слід зазначити, що після завершення конфлікту українці, які раніше не мали можливості подорожувати через небезпеку та економічні труднощі, можуть знову зацікавитися подорожами по своїй країні. Після закінчення бойових дій на Харківщині можна розробити низку нових маршрутів, які охоплюватимуть різні аспекти регіону — від історичних та культурних до природних та екологічних. Завершення конфлікту сприятиме відновленню інтересу українців до подорожей по своїй країні, особливо до відновлених регіонів. Харківські туристичні агенції можуть створити нові маршрути, що включатимуть відвідування історичних пам'яток Харкова, таких як Покровський собор, Успенський собор та Дзеркальний струмінь. Історичні екскурсії можуть доповнюватися відвідуванням музеїв, таких як Історичний музей, Музей мистецтв ім. Ярошенка, Літературний музей, а також прогулянками по старовинних вулицях та площах міста.

Можна розробити маршрут "Слідами козаків", який охоплюватиме козацькі фортеці та залишки оборонних споруд, а також екскурсії до музеїв, присвячених козацькій історії та культурі. Промисловий туризм також має потенціал для розвитку, зокрема відвідування промислових музеїв та підприємств, що відображають індустріальну історію Харківщини, а також екскурсії на діючі заводи та фабрики.

Природні та екологічні маршрути можуть включати відвідування національних парків та заповідників, таких як Гомільшанські ліси та Парк природи "Очеретуватий". Туристичні агенції можуть організовувати піші та велосипедні тури, спостереження за флорою та фауною, а також екологічні майстер-класи та заняття з виготовлення екологічних продуктів. Відновлення туристичних об'єктів у постраждалих регіонах, таких як Свято-Успенська Святогірська лавра або парк кованих фігур у Донецьку, відкриє нові можливості для організації турів та екскурсій.

Розвиток гастрономічного туризму може стати ще одним напрямком для відновлення туристичної галузі на Харківщині. Маршрут "Смаки

Харківщини" може включати відвідування місцевих ресторанів та кафе з традиційною українською кухнею, а також екскурсії до фермерських господарств та виноробень з дегустаціями місцевих продуктів. Агротуристичні маршрути можуть включати відвідування сільських господарств, участь у сільськогосподарських роботах та виготовлення домашніх продуктів.

Тематику туризму можна розширити за рахунок літературних та мистецьких маршрутів. Літературний Харків може включати відвідування місць, пов'язаних з життям та творчістю видатних письменників, таких як Григорій Сковорода, Борис Олійник, Григорій Тютюнник, а також літературні вечори та читання творів. Маршрут "Мистецький Харків" може охоплювати відвідування галерей та арт-просторів, таких як Муніципальна галерея та Харківський художній музей, а також майстер-класи з різних видів мистецтва.

Релігійні та духовні маршрути можуть включати відвідування відомих монастирів та церков, таких як Святогірська лавра та Покровський монастир, організацію духовних ретритів та паломництв. Для любителів екстриму можна розробити маршрути з екстремальними видами спорту, такими як скелелазіння, рафтинг, парапланеризм, а також відвідування спеціалізованих центрів екстремального відпочинку.

Розробка нових туристичних маршрутів на Харківщині після закінчення бойових дій має великий потенціал для відродження регіону. Це сприятиме залученню туристів, розвитку місцевої економіки та відновленню культурної спадщини. Туристичні агенції можуть активно працювати над створенням різноманітних турів, враховуючи історичні, культурні, природні, гастрономічні та екстремальні аспекти Харківщини.

Компанія зможе розширити свою діяльність, орієнтуючись на нові міжнародні ринки, залучаючи іноземних туристів до відновленої України. Наприклад, участь у міжнародних туристичних виставках у Берліні (ITB Berlin), Лондоні (WTM London) або Дубаї (ATM) може допомогти встановити нові партнерські зв'язки. Співпраця з міжнародними туристичними

операторами та агентствами, такими як TUI Group, сприятиме збільшенню потоку туристів і розширенню географії діяльності. Організація спеціальних турів для іноземних туристів, таких як гастрономічні тури по регіонах України або винні тури до Закарпаття, може стати привабливою пропозицією для іноземців.

Інвестиції в розвиток онлайн-платформ для бронювання та продажу туристичних послуг дозволять компанії залучати нових клієнтів та покращити обслуговування. Використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність для попереднього огляду турів, може зробити пропозиції компанії більш привабливими для клієнтів. Наприклад, розробка мобільного додатку, який дозволяє клієнтам переглядати 360-градусні віртуальні тури по готелях та визначних місцях, може стати конкурентною перевагою. Крім того, використання чат-ботів для обробки запитів клієнтів та автоматизації бронювання може підвищити ефективність обслуговування.

Проведення масштабних маркетингових кампаній, спрямованих на відновлення іміджу регіону та залучення туристів, може значно збільшити попит на послуги компанії. Використання соціальних мереж, співпраця з блогерами та інфлюенсерами, а також створення привабливого контенту про Україну можуть сприяти підвищенню інтересу до туристичних поїздок. Представлення України як привабливого туристичного напрямку на міжнародних форумах та виставках сприятиме залученню іноземних туристів. Наприклад, кампанія "Discover Ukraine" може бути спрямована на популяризацію нових туристичних маршрутів, культурних подій та природних красот України.

Участь у програмах відновлення та розвитку постраждалих регіонів підвищить репутацію компанії та створить додаткові можливості для розвитку туризму. Співпраця з урядовими та громадськими організаціями у відновленні туристичної інфраструктури та пам'яток може відкрити нові перспективи для компанії. Наприклад, участь у проектах відновлення історичних та культурних об'єктів, таких як реконструкція замків або створення нових туристичних

маршрутів, може сприяти залученню туристів та інвесторів. Крім того, організація волонтерських турів для іноземців, які бажають допомогти у відновленні постраждалих регіонів, може стати додатковим джерелом доходу та сприяти міжнародному співробітництву.

3.3. Пропозиції щодо відновлення Українського Полісся як значної частини постраждалого регіону

Українське Полісся зазнало значних втрат та пошкоджень внаслідок війни, що мала істотний вплив на фізичну інфраструктуру, економічний стан, екологію, соціальні аспекти та культурну спадщину регіону. Ці фактори, в свою чергу, вплинули на туристичну привабливість Полісся. Відновлення туризму в регіоні потребує комплексного підходу з урахуванням специфічних проблем, спричинених війною, а саме:

1. Фізичні руйнування;
2. Економічний вплив;
3. Екологічні наслідки;
4. Соціальні наслідки;
5. Культурні втрати;
6. Мінна небезпека.

Бойові дії в Поліссі призвели до значних руйнувань інфраструктури, включаючи дороги, мости та будівлі. Це ускладнило доступ до туристичних об'єктів і пересування всередині регіону. Багато житлових будинків також були пошкоджені або зруйновані, змусивши місцевих жителів залишити свої домівки, що зменшило кількість послуг і зручностей для туристів. Для відновлення туризму необхідно реконструювати інфраструктуру, що включає не лише транспортні мережі, але й об'єкти туристичної інфраструктури, такі як готелі, ресторани та туристичні центри.

Війна спричинила закриття багатьох місцевих бізнесів, особливо у сфері туризму, що призвело до втрати робочих місць і доходів. Зруйнування підприємств та інфраструктури обмежило економічний розвиток регіону. Відновлення туризму потребує економічної підтримки, створення умов для відновлення бізнесів, залучення інвестицій та стимулювання підприємницької діяльності. Важливим кроком може бути створення програм підтримки малого та середнього бізнесу, що працює у сфері туризму, а також залучення міжнародних грантів і кредитів.

Бойові дії призвели до забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря через вибухи та обстріли. Це створило загрозу для здоров'я місцевих жителів і знищило природні екосистеми. Пожежі, викликані війною, знищили великі площі лісів, що є важливими для екотуризму. Відновлення екологічної привабливості регіону вимагає реалізації програм з очищення та відновлення довкілля, відновлення лісових масивів та природних заповідників. Це також включає розвиток екотуризму, який може сприяти підвищенню обізнаності про необхідність охорони природи.

Багато історичних та культурних об'єктів Полісся були пошкоджені або зруйновані, що спричинило втрату важливих частин культурної спадщини регіону. Відновлення культурної спадщини є критично важливим для відродження туризму. Це включає реставрацію пошкоджених історичних та культурних об'єктів, а також проведення заходів для популяризації культурної спадщини. Збереження та відновлення культурних пам'яток можуть стати основою для розвитку культурного туризму, що приваблюватиме туристів, зацікавлених в історії та культурі регіону.

Заміновані території та нерозірвані боєприпаси створюють довготривалу загрозу для місцевих жителів та туристів. Очищення територій від мін і боєприпасів є необхідним кроком для забезпечення безпеки і відновлення туризму. Це вимагає міжнародної співпраці та залучення спеціалізованих організацій для проведення демінування.

Відновлення Полісся потребує комплексного підходу, який включає реконструкцію інфраструктури, економічну підтримку, екологічне відновлення, соціальну підтримку, демінування та відновлення культурної спадщини. Відновлення туризму в українському Поліссі можна здійснити через комплексний підхід, що враховує як природні, так і культурні ресурси регіону.

Реконструкція доріг, мостів, будівель та житлових будинків є першочерговим завданням. Створення умов для відновлення бізнесів, залучення інвестицій та створення нових робочих місць допоможе підняти економіку регіону. Екологічне відновлення включає очищення територій від забруднень, відновлення лісів та інших природних екосистем.

Очищення земель від мін та нерозірваних боєприпасів зменшить ризики для місцевих мешканців та туристів. Відновлення культурної спадщини, реставрація пошкоджених історичних та культурних об'єктів і проведення заходів для популяризації культурної спадщини допоможе повернути регіону його туристичну привабливість.

Комплексний підхід до відновлення Полісся допоможе не лише відновити регіон після війни, але й зробить його привабливішим для туристів у майбутньому. Важливо інтегрувати місцеві громади у процеси відновлення та розвитку туризму, що сприятиме стійкому розвитку регіону та підвищенню якості життя місцевих жителів.

Українське Полісся має великий потенціал для розвитку туризму, особливо в галузі екотуризму, культурного та історичного туризму, активного відпочинку і гастрономічного туризму. Важливими кроками для досягнення цього є відновлення та покращення інфраструктури, організація різних туристичних заходів, підтримка місцевих виробників та громад, а також цифровізація туристичної галузі. Тому в роботі розроблено пропозиції щодо відновлення Українського Полісся як значної частини постраждалого регіону

Таблиця 3.1

Пропозиції щодо відновлення Українського Полісся як значної частини постраждалого регіону

Сфера розвитку	Приклади	Пропозиції
Розвиток екотуризму		
Створення еко-стежок і маршрутів	Установлення еко-стежок у національних природних парках, таких як Поліський природний заповідник та Шацький національний природний парк. Маршрути можуть включати інформаційні стенди про місцеву флору, фауну та історію регіону.	Розробити інтерактивні карти та мобільні додатки з аудіогідами для зручності туристів.
Організація еко-турів	Туристичні тури з орнітологами для спостереження за птахами у природних резерватах.	Створити спеціальні тури для різних сезонів, що включають спостереження за міграцією птахів, цвітінням рідкісних рослин, активностями дикої природи.
Культурний та історичний туризм		
Відновлення та популяризація культурних пам'яток	Реставрація та відкриття для туристів старовинних церков та монастирів, таких як Славутська Успенська церква.	Організувати тематичні екскурсії, що включають відвідування кількох історичних об'єктів з розповідями про їхню історію та архітектуру.
Організація фестивалів та заходів	Фестиваль традиційної української культури та ремесел, де місцеві майстри демонструють свої вироби та проводять майстер-класи.	Провести щорічні фестивалі, присвячені місцевим святкам та традиціям, такі як свято Івана Купала або свято врожаю.
Розвиток інфраструктури		
Покращення транспортної доступності	Ремонт доріг до ключових туристичних об'єктів та створення велосипедних доріжок.	Впровадження регулярних автобусних маршрутів з великих міст до туристичних місць Полісся, а також створення інформаційних стендів на вокзалах.
Будівництво готелів та кемпінгів	Відкриття еко-готелів та баз відпочинку у Поліському заповіднику з мінімальним впливом на навколишнє середовище.	Створення кемпінгів біля водних об'єктів з необхідними зручностями, такими як душові кабінки, електрика, місця для багать.
Розвиток активного туризму		
Організація спортивних заходів	Проведення змагань з трейл-раннінгу у лісах Полісся.	Регулярно організовувати спортивні заходи різного масштабу, включаючи марафони, велогонки, запливи на байдарках.
Прокат спорядження	Створення пунктів прокату велосипедів, байдарок, спорядження для піших походів.	Запровадити програми співпраці з місцевими підприємцями для організації прокату та обслуговування спорядження.
Популяризація місцевої кухні та продуктів		

Сфера розвитку	Приклади	Пропозиції
Фермерські ринки та гастрономічні тури	Проведення гастрономічних турів з дегустацією місцевих продуктів, таких як мед, сири, ягоди.	Організувати щотижневі фермерські ринки у туристичних центрах з можливістю дегустації та купівлі продуктів.
Підтримка місцевих виробників	Включення відвідування місцевих ферм та агротуристичних комплексів до туристичних маршрутів.	Створити інтерактивні карти гастрономічних маршрутів, що включають місця виробництва та продажу місцевих продуктів.
Освітні програми та інформування		
Тренінги для місцевих жителів	Організація навчальних програм для місцевих гідів, рестораторів, готельєрів.	Запровадити сертифікаційні курси з туризму, гостинності та організації екскурсій.
Інформаційні кампанії	Проведення рекламних кампаній у соціальних мережах та на туристичних порталах для популяризації Полісся.	Створити та підтримувати мультимедійні платформи з інформацією про туристичні можливості регіону, включаючи вебсайти та мобільні додатки.
Співпраця з місцевими громадами		
Залучення місцевих жителів до туристичних проектів	Співпраця з місцевими громадами у створенні туристичних продуктів та послуг.	Організувати грантові програми для підтримки місцевих ініціатив у сфері туризму.
Підтримка громадських ініціатив	Фінансування та підтримка проектів з відновлення історичних пам'яток та природних об'єктів.	Запровадити конкурси на кращі туристичні проекти з фінансовою підтримкою для їх реалізації.
Цифровізація туризму		
Розробка мобільних додатків та онлайн-ресурсів	Створення додатків для навігації туристичними маршрутами з інтерактивними картами та аудіогідами.	Розробити єдину онлайн-платформу для бронювання турів, проживання та отримання інформації про події у Поліссі.
Віртуальні тури	Створення віртуальних турів по основних туристичних об'єктах, таких як національні парки та історичні пам'ятки.	Використовувати технології VR для проведення віртуальних екскурсій та залучення туристів з різних куточків світу.

Джерело: розроблено автором

Екотуризм має великий потенціал у Поліссі завдяки багатству природних ресурсів. Важливим кроком є створення еко-стежок і маршрутів у національних природних парках, таких як Поліський природний заповідник та Шацький національний природний парк. Ці маршрути можуть включати інформаційні стенди про місцеву флору, фауну та історію регіону. Для зручності туристів можна розробити інтерактивні карти та мобільні додатки з аудіогідами. Організація еко-турів з орнітологами для спостереження за птахами у природних резерватах є ще одним прикладом розвитку екотуризму.

Можна створити спеціальні тури для різних сезонів, які включають спостереження за міграцією птахів, цвітінням рідкісних рослин та активностями дикої природи.

Культурний та історичний туризм також має великі перспективи. Відновлення та популяризація культурних пам'яток, таких як реставрація старовинних церков та монастирів, наприклад, Славутської Успенської церкви, може залучити багатьох туристів. Організація тематичних екскурсій, що включають відвідування кількох історичних об'єктів з розповідями про їхню історію та архітектуру, також може бути дуже привабливою. Проведення фестивалів та заходів, таких як фестивалі традиційної української культури та ремесел, де місцеві майстри демонструють свої вироби та проводять майстер-класи, допоможе популяризувати регіон і залучити більше відвідувачів. Щорічні фестивалі, присвячені місцевим святкам та традиціям, такі як свято Івана Купала або свято врожаю, можуть стати важливою частиною туристичного календаря регіону.

Розвиток інфраструктури є критично важливим для відновлення туризму. Покращення транспортної доступності, включаючи ремонт доріг до ключових туристичних об'єктів та створення велосипедних доріжок, сприятиме зростанню туристичного потоку. Впровадження регулярних автобусних маршрутів з великих міст до туристичних місць Полісся та створення інформаційних стендів на вокзалах допоможе полегшити подорожі для туристів. Будівництво готелів та кемпінгів, таких як відкриття еко-готелів та баз відпочинку у Поліському заповіднику з мінімальним впливом на навколишнє середовище, забезпечить туристам комфортні умови проживання. Створення кемпінгів біля водних об'єктів з необхідними зручностями, такими як душові кабінки, електрика, місця для багать, також є важливим кроком.

Активний туризм можна розвивати шляхом організації спортивних заходів, таких як змагання з трейл-раннінгу у лісах Полісся. Регулярні спортивні заходи різного масштабу, включаючи марафони, велогонки, запливи на байдарках, допоможуть залучити любителів активного відпочинку.

Створення пунктів прокату велосипедів, байдарок, спорядження для піших походів та запровадження програм співпраці з місцевими підприємцями для організації прокату та обслуговування спорядження сприятиме розвитку активного туризму.

Популяризація місцевої кухні та продуктів може стати ще одним важливим елементом туристичної стратегії. Проведення гастрономічних турів з дегустацією місцевих продуктів, таких як мед, сири, ягоди, а також організація щотижневих фермерських ринків у туристичних центрах з можливістю дегустації та купівлі продуктів, допоможуть підтримати місцевих виробників і залучити гастротуристів. Включення відвідування місцевих ферм та агротуристичних комплексів до туристичних маршрутів та створення інтерактивних карт гастрономічних маршрутів, що включають місця виробництва та продажу місцевих продуктів, також сприятимуть популяризації регіону.

Освітні програми та інформування є важливими для розвитку туризму. Організація навчальних програм для місцевих гідів, рестораторів, готельєрів, а також запровадження сертифікаційних курсів з туризму, гостинності та організації екскурсій допоможуть підвищити якість туристичних послуг. Проведення рекламних кампаній у соціальних мережах та на туристичних порталах для популяризації Полісся та створення і підтримка мультимедійних платформ з інформацією про туристичні можливості регіону, включаючи вебсайти та мобільні додатки, сприятимуть залученню туристів.

Співпраця з місцевими громадами є ключовою для стійкого розвитку туризму. Залучення місцевих жителів до туристичних проектів, співпраця з місцевими громадами у створенні туристичних продуктів та послуг, організація грантових програм для підтримки місцевих ініціатив у сфері туризму допоможуть забезпечити активну участь громад у розвитку регіону. Фінансування та підтримка проектів з відновлення історичних пам'яток та природних об'єктів, проведення конкурсів на кращі туристичні проекти з

фінансовою підтримкою для їх реалізації також сприятимуть розвитку туризму.

Цифровізація туризму є важливою складовою сучасного туристичного розвитку. Створення мобільних додатків для навігації туристичними маршрутами з інтерактивними картами та аудіогідами, розробка єдиної онлайн-платформи для бронювання турів, проживання та отримання інформації про події у Поліссі, а також використання технологій VR для проведення віртуальних екскурсій та залучення туристів з різних куточків світу допоможуть зробити туристичний досвід більш зручним та доступним.

Ці кроки разом утворюють комплексну стратегію розвитку туризму в Поліссі, що допоможе не лише відновити регіон після війни, але й зробити його привабливішим для туристів у майбутньому. Важливо інтегрувати місцеві громади у процеси відновлення та розвитку туризму, що сприятиме стійкому розвитку регіону та підвищенню якості життя місцевих жителів.

Висновки до 3 розділу

Відновлення туризму в постраждалих регіонах України є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу та врахування різних соціально-економічних умов. Першочерговим є відновлення інфраструктури, зокрема доріг, мостів, залізничних вокзалів та готелів, що забезпечить доступність і комфорт для туристів. Важливо також створити безпечне середовище, впровадивши системи відеоспостереження та інформаційні центри для туристів. Ці заходи сприятимуть відновленню туристичних потоків у регіони, значно постраждалі під час бойових дій.

Економічні стимули, такі як субсидії для малого та середнього бізнесу, а також залучення приватних інвестицій, є ключовими для розвитку туристичної галузі. Державні програми підтримки, надання грантів на відновлення культурних об'єктів та розвиток публічно-приватного

партнерства сприятимуть створенню сприятливих умов для підприємців та інвесторів. Розвиток курортів на узбережжі Чорного та Азовського моря, модернізація інфраструктури портів та прилеглих територій також стимулюватимуть економічний розвиток та залучення туристів.

Соціальні ініціативи, такі як залучення громадських організацій до розробки туристичних маршрутів і організація культурних заходів, сприятимуть інтеграції місцевих громад у туристичну діяльність. Стратегічний маркетинг і використання цифрових технологій для просування туристичних послуг допоможуть популяризувати регіони як місця для активного відпочинку та оздоровлення. Відновлення та розвиток культурних і природних ресурсів, таких як історичні пам'ятки, екологічні маршрути та термальні джерела, створять привабливі умови для туристів, сприяючи економічному відродженню регіонів та збереженню їхньої культурної спадщини.

Туристична галузь Харківщини сильно постраждала через військові дії, що призвели до руйнування об'єктів історико-культурної спадщини, туристичної інфраструктури та зниження туристичних потоків. Багато готелів, ресторанів та атракцій були змушені закритися, що спричинило значні втрати робочих місць та доходів. Логістичні проблеми та переміщення населення додатково ускладнили ситуацію, зменшуючи туристичний попит.

Однак, після завершення конфлікту існують значні перспективи відновлення туристичної галузі Харківщини. Можна розробити нові туристичні маршрути, що включатимуть відвідування відновлених історичних пам'яток, природних парків та екологічних зон. Розвиток різних видів туризму, таких як культурно-пізнавальний, гастрономічний та екстремальний, може привабити різні категорії туристів і стимулювати економічне зростання регіону.

Для успішного відновлення туризму важливо інвестувати в онлайн-платформи для бронювання та просування туристичних послуг, використовувати сучасні технології та проводити масштабні маркетингові

кампанії. Співпраця з міжнародними туристичними операторами, участь у міжнародних виставках та програмах відновлення регіонів може значно збільшити потік туристів і сприяти сталому розвитку туристичної галузі Харківщини.

Відновлення Українського Полісся, яке постраждало від війни, потребує комплексного підходу, що включає реконструкцію інфраструктури, економічну підтримку, екологічне відновлення, соціальні ініціативи та збереження культурної спадщини. Першочерговими завданнями є відбудова доріг, мостів, житлових будинків та туристичних об'єктів. Важливо створити умови для відновлення бізнесів, залучення інвестицій та надання економічної підтримки місцевим підприємцям.

Екологічне відновлення, очищення територій від мін та нерозірваних боєприпасів, а також збереження та популяризація культурної спадщини є ключовими елементами стратегії. Розвиток екотуризму, культурного та активного туризму, організація фестивалів та гастрономічних турів, а також впровадження цифрових технологій у туристичну сферу допоможуть підвищити туристичну привабливість регіону. Залучення місцевих громад до процесу відновлення та розвитку туризму сприятиме стійкому розвитку регіону та покращенню якості життя його жителів.

ВИСНОВКИ

Відновлення туризму потребує комплексу заходів, таких як диверсифікація економіки, залучення інвестицій, підтримка місцевого бізнесу та просування туристичних напрямків. Співпраця між державними органами, приватним сектором та міжнародними партнерами є важливою для досягнення стійкого економічного відновлення.

Залучення місцевих громад до процесу відновлення через створення робочих місць, навчання та підвищення кваліфікації, покращення соціальної інфраструктури та надання психологічної підтримки є ключовими аспектами. Ці заходи сприяють підвищенню якості життя місцевого населення та сприятливому клімату для туризму.

Впровадження принципів сталого розвитку, збереження природних ресурсів та розвиток еко-туризму є важливими для збереження довкілля та забезпечення стійкого розвитку туристичної індустрії.

Надання психологічної підтримки та створення позитивної атмосфери для місцевих жителів та туристів є важливими для забезпечення психологічного благополуччя й підтримки у процесі відновлення.

Туризм може виступати як критичний фактор у відновленні економіки та покращенні якості життя у постраждалих регіонах. На прикладі країн Балканського регіону видно, що ефективне відновлення туристичної індустрії базується на інтегрованому підході, що враховує економічні, соціальні, екологічні та психологічні аспекти. Цей досвід може слугувати корисними уроками для України у її власних зусиллях щодо відновлення туристичного сектору в умовах післяконфліктного відновлення.

Результати наукового дослідження підкреслюють необхідність удосконалення механізмів управління туризмом в постраждалих регіонах. Умови військової агресії значно вплинули на туристичну індустрію, спричинивши зниження туристичних потоків, втрату робочих місць та руйнування інфраструктури. Зокрема, пошкодження доріг, архітектурних

пам'яток та природних ресурсів ускладнює доступність регіонів для туристів та створює економічні виклики для місцевого бізнесу.

Для ефективного відновлення туристичної галузі важливо розробляти комплексні маркетингові стратегії, інвестувати в інфраструктуру та забезпечувати безпеку туристів. Туроператорам слід враховувати особливості внутрішнього туризму, що включають дозволи, обмеження та безпеку. Забезпечення політичної стабільності є критичним для повернення туристів та підтримки інвестицій у регіональний туризм.

Аналіз показує, що кожен регіон України має свій унікальний потенціал для відновлення туризму. Київська область завдяки своїй історичній та культурній спадщині може швидко відновити туристичні потоки через інфраструктурні інвестиції та міжнародну підтримку. Львівська та Закарпатська області, маючи менші втрати, можуть залучати туристів через збережені культурні об'єкти та розвиток нових маршрутів. Одеська та Херсонська області можуть відновити курортний та екотуризм, відновивши курорти та розвивши природні парки. Чернігівська та Житомирська області мають значний потенціал для культурного, екологічного та рекреаційного туризму завдяки своїм культурним спадщинам та природним ресурсам.

З метою ефективного відновлення туристичної галузі необхідно реалізувати комплексні програми, що включають реконструкцію пошкодженої інфраструктури, залучення міжнародних інвесторів та розвиток нових туристичних пропозицій. Ключовим фактором успіху буде стабілізація безпекової ситуації та ефективна координація зусиль державних та приватних структур. Відновлення туризму сприятиме не тільки економічному зростанню, але й позитивному іміджу України на міжнародній арені, привертаючи туристів з усього світу.

На Харківщині та інших регіонах, що стали ареною воєнних дій, необхідно негайно впроваджувати безпечні стратегії для відновлення туристичних подорожей. Це включає співпрацю з туристичними операторами,

транспортними компаніями, місцевими громадами та туристами щодо безпечного відвідування об'єктів у післяконфліктний період.

Загальна мета полягає в збереженні культурного спадку, створенні нових туристичних атракцій та залученні інвестицій для підтримки повоєнного відродження туризму в Україні.

орієнтованого на відновлення інфраструктури та створення безпечного середовища для туристів. Першочерговим завданням є відновлення доріг, мостів, залізничних вокзалів та готелів, що забезпечить комфорт та доступність. Важливими є також впровадження систем відеоспостереження та інформаційних центрів, що підвищить рівень безпеки та зручності для відвідувачів. Ці заходи сприятимуть відновленню туристичних потоків у регіони, що сильно постраждали від конфлікту.

Економічні стимули, такі як субсидії для малого та середнього бізнесу, а також залучення приватних інвестицій, є ключовими для ефективного відновлення туристичної галузі. Державні програми підтримки, гранти на відновлення культурних об'єктів та публічно-приватні партнерства сприятимуть створенню сприятливих умов для підприємців та інвесторів. Розвиток курортів уздовж Чорного та Азовського морів, модернізація портів та прилеглих територій сприятимуть не лише економічному розвитку, а й приверненню нових туристичних потоків.

Соціальні ініціативи, такі як залучення громадських організацій до розробки туристичних маршрутів і організація культурних заходів, сприятимуть інтеграції місцевих громад у туристичну діяльність. Використання стратегічного маркетингу та цифрових технологій для просування туристичних послуг допоможе популяризувати регіони як місця для активного відпочинку та оздоровлення. Особлива увага до відновлення та розвитку культурних та природних ресурсів (історичні пам'ятки, екологічні маршрути, термальні джерела) сприятиме економічному відродженню регіонів та збереженню їхньої культурної спадщини.

Харківщина, яка серйозно постраждала від військових дій, має значні перспективи для відновлення туристичної галузі через розробку нових туристичних маршрутів та видів туризму. Розвиток онлайн-платформ для бронювання та просування туристичних послуг, а також участь у міжнародних туристичних програмах, може істотно збільшити туристичний потік та сприяти сталому розвитку галузі.

Відновлення Українського Полісся після війни вимагатиме комплексного підходу, орієнтованого на відбудову інфраструктури, економічну підтримку, екологічне відновлення, соціальні ініціативи та збереження культурної спадщини. Передусім потрібно відновити дороги, мости, житлові будинки та туристичні об'єкти, створити умови для відновлення бізнесів та залучення інвестицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. International tourism consolidates strong recovery amidst growing challenges. (2022) Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>
2. Відновлення туристичних потоків: у 2021 році до України прибуло понад 3 млн іноземців (2022). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/news/33238.html>
3. Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., та ін. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2022. Випуск 62. С. 178–196.
4. Катаєва М. Туризм у Києві: сучасний стан та плани з відновлення сфери. Вечірній Київ. 27 вересня 2022 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/71973/>
5. Ковальська Л., Щука Г., Михайлюк А., Загнибіда Р., Ткаченко Т. (2020). Розвиток туризму припадає на епоху економіко-політичних реформ і війни в Україні. Журнал геології, географії та геоєкології, 29 (1), 94-101. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112009>
6. Зарубіна, А., Сіра, Е., & Демчук, Л. (2022). Особливості туризму в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство, (41). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
7. Державна служба статистики України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Моца, А., Шевчук, С., & Серєда, Н. (2022). Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. Економіка та суспільство, (41). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
9. Гурська І. С., Герасимів З. М. Фактори розвитку туристичного бізнесу в умовах ринку. Агросвіт. 2019. № 20. С. 88–92. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.88.

10. У 2022 році надходження до держбюджету від туристичної галузі 60 скоротилися майже на 31%. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-nadhodzhennya-do-derzhbyudzhetuvid-turistichnoyi-galuzi-skorotilisya-mayzhe-na-31>
11. Туристичний барометр України. Київ. 2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>
12. Бондаренко Л. А. Міжнародний туризм в Україні: проблеми та перспективи подальшого розвитку. Ефективна економіка. 2016. № 11. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5289>.
13. Клименюк О. В. Методологія та методи наукового дослідження: Навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2005. 186 с.
14. Дяченко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 224 с. Електронний ресурс. Режим доступу: https://tourlib.net/books_ukr/dyadechko24.htm.
15. Барвінок Н. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в Україні. *Věda a perspektivy*. 2022. № 4 (11). с. 139-151. Електронний ресурс. Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-139-151](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-139-151)
16. UNWTO: офіційний сайт Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.unwto.org/>.
17. Туристичний барометр України. Київ. 2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>.
18. Ангелко І. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні. *Український соціум*. 2014. № 2 (49). С. 71–79.
19. Мірела, М. Геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність*. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. Вип. 2 (17). С. 257-273. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22537>.
20. Герасименко В. Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с. 61

21. Драмтеатр у Маріуполі і не тільки. Які пам'ятки української культури постраждали через вторгнення Росії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/gnugt>
22. Велике руйнівництво: культурні втрати України під час війни. Електронний ресурс. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/03/25/510869_velike_ruynivnitstvo_kulturni.html.
23. Зейд А. Кассуха Постконфліктні туристичні ланд- шафти: між спадщиною конфлікту та гібридизацією туристичної діяльності. Open edition journals. 2019. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.
24. Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. Modern Economics. 2018. № 9. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V9\(2018\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V9(2018)-12).
25. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. Вип. 126 (частина I). С. 12-23.
26. Каднічанський, Д., Каднічанська, М. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації. Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 9 жовтня 2020 р. Львів, 2020. С. 132-135.
27. Калуцький І. Ф., Ковальська Л. В. 2016. Розвиток туризму в умовах фінансово-економічної нестабільності та військово-політичного конфлікту в Україні. Географія і туризм. 33. С. 19-29.
28. Носирєв О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. Соціально-економічні проблеми і держава. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf>
29. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у военний період. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : економічні науки. 2022. Випуск 46. С. 11–15. 62

30. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. Наукові перспективи. 2022. № 5(23). С. 168–180.
31. Колесников О. В. Основи наукових досліджень. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 141 с.
32. Кириченко С. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>
33. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект: матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, м. Чернівці, 5 травня 2022 р. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 337–341.
34. Адаменко М. І. Основи наукових досліджень. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 188 с.
35. Чорний О. Найкращі часи – попереду. Що відбувається з туризмом в Україні під час війни. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/samye-rkie-vremena-vpered-proishodit-turizmom1657645856.html>
36. Важинський С.Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
37. Як війна в Україні вплинула на європейський туризм? Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viyna-vukrayinivplinula-na-ievropeyskiy-turizm>
38. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Електронний ресурс. Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>
39. Плотнікова М. Ф., Якобчук В. П., Ходаківський Є. І., Войтенко А. Б., Колеснікова М. С. Державна політика реалізації туристичного потенціалу України. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 3. С. 102–112.

40. Сак Т., Більо І., Ткачук Ю. Еколого-економічні наслідки російськоукраїнської війни. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 38. DOI: 63 <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-6>
41. Тараненко Г. Г. Розвиток туризму в сучасних умовах: реалії та перспективи. Ефективна економіка. 2022. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.90>
42. Паньків Н. Є. Характеристика потенціалу екотуризму України в умовах війни. Креативний простір в Україні та світі: кол. моногр. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 154–162.
43. Загальні втрати економіки, понесені в ході війни. Київська школа економіки. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/gnuhs>
44. Про роботу Українського культурного фонду під час війни – 10й випуск дайджесту «Хроніки культурного фронту». Електронний ресурс. Режим доступу: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022
45. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/aktualnitemy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst>
46. Україна, Литва та Польща розпочали працювати над оцифруванням культурної спадщини України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/gnuho>
47. Як виглядає туризм під час війни. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zaxid.net/statti_tag50974
48. «Visit Ukraine in the future»: українські готелі в гарячих точках просять світ про підтримку. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://visitukraine.today/uk/blog/214/visit-ukraine-in-the-future-ukrainski-goteli-vgaryacix-tockax-prosyat-svit-pro-pidtrimku>.
49. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.rbc.ua/ukr/travel/novayastranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>.

50. Українці створили 3D-тури зруйнованими Бучею, Бородянкою, Ірпенем та іншими містами Київщини. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://visitukraine.today/uk/blog/425/ukrainci-stvorili-3d-turi> 64

51. Гогіташвілі Г.Г. Системи управління охороною праці. Навчальний посібник. Львів: Афіша, 2002. 320 с.

52. Закон України «Про охорону праці». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

53. Зацарний В. В. Охорона праці : навч. посіб. для дистанц. навчання / В. В. Зацарний, Р. В. Сабарно : відкр. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". К. : Ун-т "Україна", 2006. 303 с.

54. Гогіташвілі Г. Г., Лапін В. М. Основи охорони праці: навч. посібник 4-те вид., виправл. і доповн. Київ: Знання, 2008. 302 с.

55. Пістун І. П., Березовецький А. П., Тимочко В.О., Городецький І. М. Охорона праці (гігієна праці та виробнича санітарія): навч. посібн. / за ред. І.П. Пістуна. Львів: Тріада плюс, 2017. Ч. I. 620 с.

56. Пістун І. П., Тимочко В.О., Городецький І. М., Березовецький А. П. Охорона праці (гігієна праці та виробнича санітарія) : навчальний посібник, за Львів: Тріада плюс, 2015. Ч. II. 224 с.

57. Тимочко В.О., Березовецький А.П. та ін., Безпека життєдіяльності та охорона праці. Практикум. навч. посібн. Львів: СПОЛОМ, 2022. 376 с.